

FERRUH DİNÇHAL

Türk Destanları

Destanlar, Tipler ve Motifler

ekitap.ayorum.com

Ferruh Dinçkal

Türk Destanları

Destanlar, Tipler ve Motifler

İÇİNDEKİLER

<i>Destan</i>	5
Destan Türüne İlişkin Bazı Önemli Noktalar	6
Destanın Oluşumu İçin Geçirilen Üç Evre	6
<i>İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARI</i>	8
Yaratılış Destanı	9
Siyempi Destanı	11
<i>Saka Destanları</i>	13
Alp Er Tunga Destanı (i.Ö. 7.yy).....	13
Şu Destanı (i.Ö. 4.yy)	17
<i>Hun-Oğuz Destanları</i>	20
Oğuz Kağan Destanı (i.Ö. 4.yy)	20
Atilla Destanı.....	24
<i>Göktürk Destanları</i>	29
Bozkurt Destanı (i.Ö. 2.yy)	29
Ergenekon Destanı (i.Ö. 7-8.yy).....	30
<i>Uygur Destanları</i>	32
Türeyiş Destanı (8-9.yy)	32
Göç Destanı (8-9.yy)	32
<i>İSLAMİYET SONRASI TÜRK DESTANLARI</i>	34
Manas Destanı (8-9.yy).....	35
Cengiz Han Destanı (13.yy)	36

Timur ve Edige	37
Satuk Buğra Han Destanı (13.yy)	39
Seyid Battal Gazi Destanı (9.yy).....	40
Danişmend Gazi Destanı (11.yy).....	48
Köroğlu Destanı (16.yy)	52
<i>Türk Destanlarında Tipler ve Motifler .....</i>	54
<i>Türk Destanlarında Tipler.....</i>	55
Alp Tipi	55
Bilge Tipi	58
Kadın Tipi	60
<i>Türk Destanlarında Motifler .....</i>	62
Işık Motifi.....	62
Ağaç Motifi	63
At Motifi	64
Rüya Motifi	67
Kurt (Gökbörü) Motifi.....	68
Kırklar Motifi.....	68
Mağara Motifi	70
Hızır Motifi	70
Geyik Motifi	71
Ok ve Yay Motifi.....	71
Sihir Motifi	72
<i>Kaynakça.....</i>	73

Destan

Kökeni Farsça olan destan (dâstân, destân), Fransızca épopée, Yunanca epos şiir karşılığıdır.

Destan; kak, Batır, Batur, Buka, Bukadır, Bahadır, Boğa, Böke, Yiğit, Cigit, Koç, Koçkar, Arslan, Kaplan, Pars, Ejder ve kahramanlık kavramlarının, epik karakterli bir yaşayışın zaman, yer ve olaylar içindeki yansımalarının olay örgüsü ile biçimlendirilmiş anlatımlarıdır.

Destan sözcüğü bugün dilimizde iki edebî türü karşılamak üzere kullanılır:

1. Destan: Toplumunu geniş ölçüde ilgilendiren olayları konu edinen 8-11 heceli dizelerden oluşan ve kıta sayısı yediden yedi yüze kadar varan anonim veya bireysel halk şiirlerine destan denir.
2. Destan: Milletlerin yaşadıkları tarihî olayların efsanevî ve mitolojik unsurlarla yoğrulmuş olarak oluşturduğu millî karakter taşıyan uzun manzum eserlerdir.

Destan Türüne İlişkin Bazı Önemli Noktalar

- Destanlardan tarihî kaynak olarak faydalanılabilir.
- Destanlar, mitlerden sonra en eski ikinci tür olarak kabul edilir.
- Kaşgarlı Mahmut eserinde destan türü için “koşuk” “yır” terimlerini kullanmıştır.
- Kuman, Kırım ve Çağataycada bu tür için “irtegi” terimi kullanılır.
- Kazak ve Kırgızlar ise bu tür için “comok” terimini kullanmışlardır.
- Destanlar, kutsal anlatılar değildir.
- Epik destan geleneğine göre anlatı hemen başlayıp hemen bitmez.
- Anlatı durağanlıktan coşkunuğa doğru bir seyir izler.
- Anlatı yeniden durgunuğa ulaşarak son bulur.
- Epik destan geleneğinin en önemli kuralı “dikkati başkahraman üzerine toplamak”tır.
- Yeryüzündeki en eski epik destan geleneği, Türklere aittir.

Destanın Oluşumu İçin Geçirilen Üç Evre

1. Çekirdeklenme: Destana konu olayın ortaya çıkmasıdır.
2. Oluşum: Varyantlaşmaların en yoğun olduğu evredir. Anlatı, kuşaktan kuşağa aktarılarak sözlü kültür ortamında olgunlaştırılır.
3. Tespit ve Yazıya Geçirilme: Varyantlaşmanın sona ermesinden itibaren araştırmacının bu varyantlarda en ortak tarafları bularak

anlatıyı derleyip toparlayarak yazılı kültür ortamına aktardığı evredir.

Destanlar, ulusların, özellikle tarih yazımının henüz yaşam bulmadığı dönemlerine ışık tutmaları bakımından önemlidirler. Ayrıca, ulusların tarih sahnesine çıkışlarını, komşularıyla olan ilişkilerini ve kendi kültür dokularını var eden değerleri anlamak bakımından da önemli kaynaklardır.

Sözlü kültür ürünü oldukları ve yazıya geç geçirildikleri için, destanların tamamı konusunda bilgimiz sınırlıdır. Eski Türk destanlarının bugün elimizde bulunan parçaları çeşitli kaynaklardan derlenmiştir. Bunlardan bir kısmı, Türk araştırmacılar tarafından, doğrudan doğruya halk dilinde hâlâ yaşayan destanların derlenip yazılmasıyla elde edilmiş, bir kısmı ise eski Çin, Arap, İran, Bizans ve Batı kaynaklarında bulunmuştur.

Bugüne değin yapılan çalışmalarla adları ve kimi parçaları belirlenen Türk destanlarının toplamı iki yüz dolayındadır. Türk destanlarının belli başlı niteliklerini görmeye çalıştığımızda karşımıza, çoğu kez, kadın kişiliğinde odaklanmış bir güzellik, yiğitliğin, tarihin her döneminde başüstünde tutulmuşluğu, atın ve bozkurdun insana sadık bir yoldaş olması, kurdun ana, baba ve hatta tanrı olması, yurt kabul edilen coğrafyanın kutsallığı gibi unsurlar çıkar.

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARI

Yaratılış Destanı

Evrenin yaratılışını, iyilik ve kötülüğün kaynaklarını, evrendeki düzeni konu edinen Yaradılış Destanı, XIX. yüzyılda Prof. W. Radloff tarafından Altay Türkleri arasında derlenmiştir. Yaradılış Destanı, Türkler tarafından kabul edilmiş eski ve yeni dinlerin, özellikle de şamanizmin izlerini taşır. Şamanizm, başta Türkler ve Moğollar olmak üzere, genellikle eski Sibirya kavimleri arasında ortak bir dindir. Totem dininden sonra Türkler arasında yayılan ilk önemli inanış Şamanizmdir. Bu dine göre, dünyada ölen iyi ruhlar bir kuş kılığına girerek iyilik derecelerine göre gökteki ışık âlemine; kötü ruhlar ise kötülüklerinin derecesine göre yer altında karanlıklar âlemine giderler.

Yaradılış Destanı, Türk mitolojisi, düşüncesi ve inancı bakımından önemli izler taşır.

Yaradılış Destanının Özeti

Daha hiçbir şey yokken "Tanrı Kara Han"la "su" vardı. Kara Handan başka gören, sudan başka görünen yoktu. Kara Han yalnızlıktan sıkılıp ne yapayım diye düşünürken su dalgalandı. "Ak Ana" çıktı. Kara Hana "yarat" diyip yine suya daldı. Bunun üzerine Kara Han "kişi" yi yarattı. Kara Hanla kişi ebedî suyun üstünde iki kara kaz gibi uçuyorlardı. Fakat kişi halinden memnun değildi. Kara Handan daha yüksekte uçmak istiyordu. Onun bu dileğini sezen Kara Han, kişiden uçmak kabiliyetini aldı. Kişi sonsuz suya yuvarlandı. Boğuluyordu. Yaptığına pişman olarak Tanrı Kara Handan

bağışlanmasını diledi. Tanrı Kara Han kişiye sudan yükselmesini buyurdu.

Denizden bir yıldız yükseltti. Kişi bunun üstüne oturarak batmaktan kurtulacaktı. Kişi artık uçamıyacağı için Tanrı Kara Han dünyayı yaratmak istedi. Suyun dibine dalarak toprak çıkarmasını kişiye buyurdu. Kötü düşünceden hâlâ vazgeçmiyen kişi denizin dibinden toprak çıkarırken kendisi için de gizli bir dünya yaratmak istediğinden ağzına biraz toprak sakladı. Kişi avucundaki toprağı su yüzüne serpince Tanrı Kara Han toprağı "büyü" diye buyruk verdi. Bu büyüyen toprak dünya oldu. Fakat aynı zamanda kişinin ağzındaki toprak da büyümeğe, başlayıp onu boğacak hâle geldi.

Tanrı Kara Han "tükür" diye buyruk vermeseydi boğulup gidecekti. Kara Hanın yarattığı dünya dümdüzdü. Kişi tükürünce ağzından çıkan topraklar bu dümdüz dünyaya fırlıyarak üzerinde bataklık tepeler meydana getirdi. Buna kızan Tanrı Kara Han bu itaatsiz kişiye "Erlig" (= Şeytan) adını verdi ve onu kendi ışık âleminden kovdu. Bundan sonra yerden dokuz dallı bir ağaç bitirerek her dalın altında bir adam yarattı. Bunlar dokuz insan ırkının ataları oldular.

Erlig bu insanların bu kadar güzel ve iyi olduklarını görünce Kara Handan onları kendisine vermesini istedi. Kara Han vermedi. Fakat Erlig onları kötülüğe sürükliyerek kendisine çekebiliyordu. Kara Han insanların bu akılsızlığına, Erliğe kanmalarına kızarak onları kendi başlarına bıraktı. Erliği yer altındaki karanlıklar dünyasının üçüncü katına kovdu. Kendisi için de on yedinci kat göğü yaratarak oraya yerleşti. İnsanları korumak için de meleklerinden birini gönderdi.

Erlig bu güzel göğü görünce o da kendisine bir gök yaratmak için Kara Handan izin aldı. Kendi göğüne tebaasını, yani kandırdığı kötü ruhları yerleşti. Erliğin tebaası Kara Haninkilerden daha iyi

yaşadıkları için Tanrı Kara Hanın canı sıkıldı. Meleklerinden birini göndererek Erliğin göğünü yıktırdı. Bu gök yıkılıp dünyaya düşünce yıkıntılarında dağlar, boğazlar, ormanlar meydana geldi.

Kara Han, Erliği dünyanın en derin katına sürdü. Bu güneşsiz, aysız, yıldızsız yerde dünyanın sonuna değin oturmasını buyurdu. Tanrı Kara Han on yedinci kat gökten kâinatı idare etmektedir. On altıncı kat gökte "Bay Ölkün" Altın Dağda, altından bir tahtta oturur. Yedinci katta "Gün Ana", altıncı katta "Ay Ata" oturmaktadır.

Siyempi Destanı

İkinci yüzyılın ortasında büyük bir ün kazanmış bir Siyempi kahramanı olan ve adı Çin tarihlerinde Ta-şe-hoay diye geçen Siyempi yabgusu hakkında şu kısa destan vardır:

Mo-lo-heu adında bir Siyempi, cenup Kkunlarının ordusunda üç yıl askerlik yaptı. Bu müddet arfında karısı bir çocuk doğurarak adını Tan-şe-hoay koydu. Mon-lo-heu, yurduna dönüp çocuğu görünce büyük bir öfkeye kapılarak kadını da, çocuğu da öldürmeye kalktı. Kadınsa, birgün büyük bir gök gürültüsünden korkarak göğe bakınca, ağzına bir dolu tanesi düştüğünü ve bundan gebe kalarak on ayda bu çocuğu doğurduğunu söyledi. Mo-lo-heu, bu harikalı işe inanmış görünmekle beraber çocuğun yüzünü görmek istemedi. Anası da onu gizlice büyüttü. Çocuk 15 yaşlarına geldiği zaman, birgün kendi sürülerini yağmaya gelen haydutlarla o kadar kahramanca çarpıştı ki, hemen büyük bir ün kazandı. Yanına bir çok yiğit toplandı.

Siyempilerin tarihi bir şahsiyeti olan Tan-şe-hoey için söylenen bu destanda, öteki destanlara göre bir zayıflık göze çarpmaktadır.

Burada, Siyenpi kahramanına harikulade bir doğuş isnat olunmaktadır. Destanın fakir olmasının bir sebebi de, teşekkülünden hemen sonra, Çin tarihçileri tarafından tespit olunmuş olmasıdır. Bu yüzden destan, zenginleşmeden kağıda geçirilmiştir. Bununla beraber, bu destân, bu şekliyle bugünkü Altay Türklerinin Töles ve Mundus uruklarında yaşamaktadır.

Saka Destanları

Alp Er Tunga Destanı (İ.Ö. 7.yy)

Bu destanda Saka hakanı Alp Er Tunga'nın İranlılarla yaptığı savaşlar anlatılır. Bu konudaki bilgiler, Firdevsi'nin Şehnamesine dayanmaktadır. Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig adlı yapıtında bu kahramanla ilgili beyitler bulunmaktadır. Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügatit Türk adlı yapıtında da kahramanla ilgili sâgu vardır. Alp Er Tunga Destanı'nın tümü elimiz-de yotkur.

Alp Er Tunga'nın hayatı savaşlarla geçmiştir. Uzun süre mücadele ettiği İranlı Medlerin hükümdarı Keyhusrev 'in davetinde hile ile öldürülmüştür.

Alp Er Tonga, Asur kaynaklarında Maduva, Heredot'ta Madyes, iran ve islâm kaynaklarında Efrasyab adlarıyla anılmaktadır. Orhun Yazıtlarında "Dokuz Oğuzlar" arasında "Er Tunga" adına yapılan "yuğ" merasiminden söz edilmektedir. Turfan şehrinin batısında bulunan "Bezegelik" mabedinin duvarında da Alp Er Tunga'nın kanlı resmi bulunmaktadır. "Divan ü Lügat-it Türk" ün yazarı Kaşgarlı Mahmud'a ve " Kutadgu Bilig" yazarı Yusuf Has Hacıp'e göre "Alp Er Tunga" iran destanı "şehname" deki büyük ve efsanevî Turan hükümdarı "Efrasiyab"dır.

Firdevsî'nin Şehnamesi'nde uzunca bir yer verilen Afrâsyâb'ın aslında Alp Er Tunga olduğunu, Kutadgu Bilig'in şu mısralarından anlıyoruz:

"Bu Türk beğlerinde adı belgölüg

Tunga Al Er irdi kutı belgölüg

*Bedük bilgi birle öküş erdemi
Biliglig ukuşlug budun ködremi
Tajikler ayur ânı Afrâsyâb
Bu Afrâsyâb tutdı iller talab
Tajikler bitimiş bitigde mum
Bitigde yok erse kim ukgay ânı? “*

(Bu Türk beğleri içinde adı belli, kut'u belli Alp Er Tunga, büyük ve erdemli bir hükümdardır. Çok bilgili, meziyetli bir büyüktür. Tajikler (İranlılar) ona Afrâsyâb diyorlar. Bu Afrâsyâb, baskın ve yağmalarla illeri (dünyayı) tuttu. Tajikler bunu kitapta yazmışlar. Kitapta yok olsaydı bunu kim anlardı?)

Şecere-i Terakime'ye göre Selçuklu Sultanları kendilerini Efrasyab soyundan kabul ederlerdi. Rusların Yakut adını verdiği Türk gurup aslında kendilerine Saka dediklerini söylemişlerdir. Tarih içinde kaybolduğunu düşündüğümüz Saka Türklerinin az da olsa bir bölümünün bugün hayatiyetlerini sürdürmeleri pek çok meselenin yeniden araştırılarak doğruların ortaya çıkmasına yardımcı olabilecektir. Tarihçi Mesudî de M.S.7. yüzyılın başındaki Köktürk hakanının "Efrasyab" soyundan olduğunu yazmaktadır.

Alp Er Tunga destanının metni bu güne ulaşamamıştır. Bir kısmından yukarıda bahsettiğimiz kaynaklarda bu değerli Saka hükümdarı ve kahramanı hakkında bilgiler ve bir de Alp Er Tunga sagusu (ağıtı) tespit edilmiştir:

“Alp Er Tunga öldi mü?

Isız ajun kaldı mu?

Ödlek öçin aldı mu?

Emdi yürek yırtılır. “

(Günümüz Türkçesi)

“Alp Er Tunga Öldü mü

Dünya sahipsiz kaldı mı

Korkak öcünü aldı mı

Şimdi yürek yırtılır

Ödlek yarağı içine aldun mi?

Oğrun tuzağ uzattı

Begler begin azıttı

Kaçsa kah kurtulur?

Begler atın urgurup

Kadgu anı turgurup

Mengzi yüzi sargarup.

Korkum angar türtülür.

Uluşıp eren b rley '

Yırtıp yaka urlayu

Sıkırıp  ni yırlayu

Siğtap k zi  rt l r.

K ngl m i in  tedi.

Yitmiş yaşığ kartadı

Ki miş  dig irtedi

T n k n ki ip irtel r

Felek yarar g zetti

Gizli tuzak uzattı

Beylerbeyini kaptı

Kaçsa nasıl kurtulur

Erler kurt gibi uludular

Hıçkırıp yaka yırttılar

Acı seslerle bağırdılar

Ağlamaktan g zleri kapandı

Beğler atlarını yordular

Kaygı onları durdurdu

Benizleri yüzleri sarardı

Safran sürülmüş gibi oldular“

Kutadgu Bilig'de "Alp Er Tunga" hakkında şu bilgi verilir: "Eğer dikkat edersen görürsün ki dünya beyleri arasında en iyileri Türk beyleridir. Bu Türk beyleri arasında adı meşhur ikbali açık olanı Tonga Alp Er idi. O yüksek bilgiye ve çok faziletlere sahip idi. Ne seçkin, ne yüksek, ne yiğit adam idi ; zaten âlemde ferasetli insan bu dünyaya hâkim olur".

İranlılar ona Efrasiyap diyorlar; bu Efrasiyap akınlar hazırlayıp ülkeler zaptetmiştir. Dünyaya hâkim olmak ve onu idare etmek için pek çok fazilet, akıl ve bilgi gerekir. İranlılar bunu kitaba geçirmişlerdir. Kitapta olmasa onu kim tanırdı." Bugünkü bilgilerimize göre Alp Er Tunga ile ilgili en geniş bilgi İran destanı şehname'de tesbit edilmiştir.

Şu Destanı (İ.Ö. 4.yy)

Bu destanda Şu adlı Saka hükümdarının Makedonya hükümdarı İskender'le yaptığı savaşlar anlatılır. Destanla ilgili bilgileri Divan-ı Lügatit Türk'ten alıyoruz. Şu Destanın aslı elimizde değildir. Hükümdar Şu'nun M.Ö. 4.yüzyılda yaşadığı sanılmaktadır.

Şu destanı M.Ö. 330-327 yıllarındaki olaylarla alakalıdır. Bu tarihte Makedonyalı İskender, İran'ı ve Türkistan'a saldırmıştı. Bu

dönemde Saka (İskit) hükümdarının adı Şu idi. Bu Destan Türklerin İskender'le mücadelelerini ve geriye çekilmeleri anlatmaktadır. Doğuya çekilmeyen 22 ailenin Türkmen adıyla anılmaları ile ilgili sebep açıklayıcı bir efsane de bu destan içinde yer almaktadır. Kaşgarlı Mahmut Divan ü Lügat-it Türk'te İskender'den Zülkarneyn olarak bahsetmektedir. Destanın tesbit edilebilen kısa metni şöyle özetlenebilir:

İskender, Türk memleketlerini almak üzere saldırdığında Türkistan'da hükümdar Şu isminde bir gençti. İskender'in gelip geçici bir akın düzenlediğine inanıyordu. Bu sebeble de İskender'le savaşmak yerine doğuya çekilmeği uygun bulmuştu. İskender'in yaklaştığı haberi gelince kendisi önde halkı da onu izleyerek doğuya doğru yol aldılar. Yirmi iki aile yurtlarını bırakmak istemedikleri için doğuya gidenlere katılmadılar.

Giden gurubun izlerini takip ederek onlara katılmaya çalışan iki kişi bu 22 kişiye rastladı. Bunlar birbirleriyle görüşüp tartıştılar. 22 kişi bu iki kişiye: "Erler İskender gelip geçici bir kişidir. Nasıl olsa gelip geçer , o sürekli bir yerde kalmaz. Kal aç" dediler. Bekle , eğlen, dur anlamına gelen "Kalaç" bu iki kişinin soyundan gelen Türk boyunun adı oldu. İskender Türk yurtlarına geldiğinde bu 22 kişiyi gördü ve Türk'e benziyor anlamında " Türk maned " dedi. Türkmenlerin ataları bu 22 kişidir ve isimleri de İskender'in yukarıdaki sözünden ortaya çıkmıştır.

Aslında Türkmenler, Kalaçlarla birlikte 24 boydur ancak Kalaçlar kendilerini ayrı bir boy olarak kabul ederler. Hükümdar Şu Uygurların yanına gitti. Uygurlar gece baskını yaparak İskender'in öncülerini bozguna uğrattılar. Sonra İskender ile Şu barıştılar. İskender Uygur şehirlerini yaptırdı ve geri döndü. Hükümdar Şu da Balasagun'a dönerek bugün Şu denilen şehri yaptırdı ve buraya bir tılsım koydurttu.

Bugün de leylekler bu şehrin karşısına kadar gelir, fakat şehri geçip gidemezler. Bu tılsımın etkisi hâlâ sürmektedir. Bu destana göre İskender Türkistan'a geldiğinde Türkmenlerin dışındaki Türkler doğuya çekilmişlerdi. İskender Türkistan'da mukavemetle karşılaşmamış bu sebeple de ilerlememiştir. Çoğunlukla çadırlarda yaşayan Türkler İskender'in seferinden sonra şehirler kurmuş ve yerleşik hayatı geliştirmişlerdir.

Hun-Oğuz Destanları

Oğuz Kağan Destanı (İ.Ö. 4.yy)

Uygur harfleriyle yazılı olan Özgün nüshası Paris kütüphanesinde. Bu destanlarda Hun Hükümdarı Mete'nin doğuoğuz kağan, kağan oluoğuz kağan, Türk birliğini kuruoğuz kağan; ölümünden önce de ülkesini oğulları arasında paylaştırdığı anlatılır. Ebul Gazi Bahadır Han'ın Secere-i Terakime'sinde Hun-Oğuz destanı (Mete Destanı) ilgili bölümler bulunmaktadır. Uygur harfleriyle yazılı olan özgün nüshası Paris kütüphanesinde.

Oğuz Kağan destanı, M.Ö. 209-174 tarihleri arasında hükümdarlık yapan Hun hükümdarı Mete'nin hayatı üzerine kurulmuştur. Tüm Türk destanlarında olduğu gibi bu destanın da ilk şekli günümüze ulaşmamıştır.

Bugün, elimizde Oğuz destanının üç farklı biçimi bulunmaktadır.

XIII ile XVI yüzyıllar arasında Uygur harfleriyle yazılmış ve islâmiyetten önceki inancı yansıtan varyantın ilk örneği temsil ettiği kabul edilebilir.

XIV. yüzyıl başında yazıldığı bilinen Reşîdeddîn'in Câmî üt-Tevârih adlı eserinde yer alan Farsça Oğuz Kağan Destanı İslâmi varyantların ilkinin temsil etmektedir.

Oğuz Kağan Destanının üçüncü varyantı ise XVII. yüzyılda Ebül-Gazî Bahadır Han tarafından Türkmenler arasındaki sözlü rivayetlerden ve önceki yazmalardan faydalanarak yazılmıştır.

Oğuz Kağan Destanının İslâmiyet Öncesi Rivayeti Ay Kağan'ın yüzü gök , ağzı ateş, gözleri elâ ,saçları ve kaşları kara perilerden daha güzel bir erkek evladı oldu. Bu çocuk annesinden ilk sütü emdikten sonra konuştu ve çiğ et ,çorba ve şarap istedi. Kırk gün sonra büyüdü ve yürüdü.

Ayakları öküz ayağı , beli kurt beli, omuzları samur omzu, göğsü ayı göğsü gibiydi. Vücudu baştan aşağı tüylüydü. At sürüleri güder ve avlanırdı. Oğuz'un yaşadığı yerde çok büyük bir orman vardı. Bu ormanda çok büyük ve güçlü bir gergedan yaşıyordu. Bir canavar gibi olan bu gergedan at sürülerini ve insanları yiyordu. Oğuz cesur bir adamdı.

Günlerden bir gün bu gergedanı avlamağa karar verdi. Kargı, yay, ok, kılıç ve kalkanını aldı ve ormana gitti. Bir geyik avladı ve onu söğüt dalı ile ağaca bağladı ve gitti. Tan ağarırken geldiğinde gergedanın geyiği almış olduğunu gördü. Daha sonra Oğuz, avladığı bir ayıyı altın kuşağı ile ağaca bağladı ve gitti. Tan ağarırken geldiğinde gergedanın ayıyı da aldığını gördü. Bu sefer kendisi ağacın altında bekledi. Gergedan geldi ve başı ile Oğuz'un kalkanına vurdu. Oğuz kargı ile gergedanı öldürdü. Kılıcı ile başını kesti. Gergedanın barsaklarını yiyen ala doğanı da oku ile öldürdü ve başını kesti.

Günlerden bir gün Oğuz Kağan Tanrıya yalvarırken karanlık bastı. Gökten bir gök ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Bu ışığın içinde alnında kutup yıldızı gibi parlak bir ben bulunan çok güzel bir kız duruyordu. Bu kız gülünce gök tanrı da gülüyor, kız ağlayınca gök tanrı da ağlıyordu. Oğuz bu kızı sevdi ve bu kızla evlendi.

Günler ve gecelerden sonra bu kız üç oğlan çocuk doğurdu. Çocuklara Gün, Ay ve Yıldız isimlerini verdiler.

Oğuz ormanda ava çıktığı günlerden birinde göl ortasında bir ağaç gördü. Ağacın kovuğunda gözü gökten daha gök, saçı ırmak gibi dalgalı, inci gibi dişli bir kız oturuyordu. Yeryüzü halkı bu kızın güzelliğini görse dayanamaz ölüyoruz derlerdi. Oğuz bu kıza aşık oldu ve onunla evlendi. Günlerden gecelerden sonra Oğuz'un bu kızdan da üç oğlu oldu. Bu çocuklara Gök, Dağ ve Deniz isimlerini koydular.

Oğuz Kağan büyük bir toy(şenlik) verdi. Kırk masa ve kırk sıra yaptırdı. Çeşit çeşit yemekler,şaraplar, tatlılar, kıymızlar yediler ve içtiler. Toydan sonra Beylere ve halka Oğuz Kağan oğuz kağanları söyledi:

"Ben sizlere kağan oldum

Alalım yay ile kalkan

Nişan olsun bize buyan

Bozkurt olsun bize uran

Av yerinde yürüsün kulan

Daha deniz, daha müren

Güneş bayrak gök kurıkan"

Oğuz Kağan bu toydan sonra dünyanın dört bir tarafına elçilerle oğuz kağan mektubu gönderdi:" Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olmam gerekir. Sizden itaat dilerim. Kim benim emirlerime baş eğerse, hediyelerini kabul eder ve onu dost edinirim. Kim baş eğerse, gazaba gelirim. Onu düşman bilirim. Onunla savaşır ve yok ettirim".

Yine o zamanlarda sağ yanda bulunan Altun Kağan, Oğuz Kağan'a pek çok altın gümüş ve değerli taşlar hediye etti ve ona itaat ederek dostluk kurdu. Oğuz Kağanın sol yanında ise askerleri ve

şehirleri çok olan Urum Kağan vardı. Urum Kağan Oğuz Kağanı dinlemezdi. Oğuz Kağan'ın isteklerini gene kabul etmedi. Oğuz Kağan gazaba geldi, bayrağını açtı ve askerleriyle birlikte Urum Kağana doğru yürüdü. Kırk gün sonra Buz Dağın eteklerine geldi. Çadırını kurdurdu ve sessizce uyudu. Tan ağarınca Oğuz Kağanın çadırına güneş gibi bir ışık girdi .O ışıktan gök tüylü gök yeveli büyük bir erkek kurt çıktı. Kurt: " Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istiyorsun; Ey Oğuz ben senin önünde yürüyeceğim."dedi. Bunun üzerine Oğuz çadırını toplattırdı ve ordusuyla birlikte kurdu izlediler. Gök tüylü gök yeveli büyük erkek kurt itil Müren denizi yakınındaki Kara dağın eteğinde durdu.

Urum Hanın ordusu ile Oğuz Kağanın ordusu arasında büyük savaş oldu. Oğuz Kağan savaşı kazandı, Urum Hanın hanlığını ve halkını aldı. Oğuz Kağan ve askerleri Gök tüylü ve gök yeveli kurdu izleyerek itil ırmağına geldiler. Oğuz Kağan'ın beylerinden Uluğ Ordu bey itil ırmağını geçmek için ağaçlardan sal yaptı ve böylece karşıya geçtiler. Oğuz'un bu buluş hoğuz kağanna gittiği için bu Uluğ Ordu Bey'e "Kıpçak" adını verdi.

Gök tüylü gök yeveli kurdu izleyerek yeniden yola devam ettiler. Oğuz Kağan'ın çok sevdiği alaca atı Buz Dağa kaçtı. Oğuz Kağanın çok üzüldüğünü gören kahraman beylerinden biri Buz Dağa çıktı ve dokuz gün sonra alaca atı bularak geri döndü. Oğuz Kağan atını ve karlarla örtünmüş kahraman beyi görünce çok sevindi. Atını getiren bu beye: " Sen buradaki beylere baş ol. Senin adın ebediyen Karluk olsun." dedi. Bir süre ilerledikten sonra gök tüylü ve gök yeveli erkek kurt durdu. Çürçet yurdu adı verilen bu yerde Çürçetlerin kağanı ve halkı Oğuz Kağana boyun eğmeyince büyük savaş başladı. Oğuz Kağan, Çürçet Kağanı yendi ve halkını kendisine bağladı.

Oğuz Kağan, ordusunun önünde yürüyen bu gök tüylü gök yeleli erkek kurdla Hint, Tangut, Suriye, güneyde Barkan gibi pek çok yeri savaşıarak kazandı ve ülkesine kattı. Düşmanları üzüldü, dostları sevindi. Pek çok ganimet ve atla birlikte evine döndü.

Günlerden bir gün Oğuz Kağanın tecrübeli bilge veziri Uluğ Bey rüyasında bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Altın yay gün doğusundan gün batısına kadar uzanıyordu. Üç gümüş ok da kuzeye doğru gidiyordu. Oğuz Kağan bu rüyayı dinleyince yurdunu evlatları arasında paylaştırdı.

Atilla Destanı

Attila Destanı, Batı Hun Hükümdarı Attila'nın yaşamını ve kahramanlıklarını anlatan destandır.

Hun hükümdarı Attila (395 -453), Avrupa'nın tamamına yakınına hükmetmiş ve devletinin sınırlarını Asya'ya taşımış, hükümdarlığı boyunca ordusu ile Batı ve Doğu Roma İmparatorluklarını sık sık kuşatmıştır. Attila'nın bu savaşları ve kahramanlıkları Attila Destanı'nın konusunu oluşturur.

Hun Hükümdarı Attila, Roma ordusunu yendikten bir yıl sonra tahminen 50.000 askerle tekrar roma kapısına dayanmış ve roma'nın ileri gelenleri tarafından Roma Prensesi ile evlendirilmek için ikna edilmiş. Evlendiği Roma Prensesi tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Mezarının tahminen Tuna nehrinin yatağında olduğu bilinmektedir. Yeri hala bilinmemekte ve bulunamamaktadır. Ayrıca Macarlar için de bir ata sayılır.

Kimdir Attila?

Attila, (d.395 - ö.453) (lakabı Flagellum Dei=Latince: Tanrının Kırbağı) 434-453 arasında (445'e değin ağabeyi Bleda ile birlikte) Hun hükümdarı.

Roma İmparatorluğu'na saldıran en büyük hükümdarlardan biridir. Balkanlar'ın güneyindeki eyaletleri, Yunanistan'ı, ardından da Galya ve İtalya'yı istila etmiştir. Efsanelere, destanlara da konu olan Attila, Nibelungenlied'de Etzel, İzlanda sagalarında Atli adıyla yer alır.

Doğu Roma'ya Yönelik Akınlar:

Attila ile ağabeyi Bleda'nın devraldığı imparatorluğun sınırları, batıda Alp Dağları ve Baltık Denizinden doğuda Hazar Denizi yakınlarına kadar uzanıyordu. İki kardeşin hükümdarlığı ortaklaşa üstlendikten sonra yaptıkları ilgili olarak bilinen ilk olay, Margus (Pozarevac) kentinde Doğu Roma İmparatorluğu ile imzaladıkları barış antlaşmasıdır. Romalılar bu antlaşmayla, Hunlara verdikleri haracı iki katına çıkarmayı ve ileride her yıl 300 kg altın ödemeyi kabul ettiler.

Attila'nın 435'ten 439'a değin yaptıkları kesin olarak bilinmemekle birlikte, topraklarının kuzey ya da doğu kesimindeki barbar halklara boyun eğdirmekle uğraştığı sanılmaktadır. Doğu Romalıların Margus'ta yapılan antlaşmada öngörülen miktarı ödememeleri üzerine Attila, Roma ordularının doğu ve batı sınırlarında çarpıştığı 441'de, Tuna sınırından güçlü bir saldırı başlattı. Singidunum (Belgrad) da dahil olmak üzere birçok önemli kenti ele geçirerek yerle bir etti. Doğu Romalılar, batıdaki kuvvetlerini geri çağırabilecek zamanı kazanmak amacıyla, 442'de bir ateşkes antlaşması yapmayı başardıysa da Attila 443'te

saldırılarına yeniden başladı. Önce Tuna'daki kentleri, ardından da imparatorluk içlerine ilerleyerek Naissus (Niş) ve Sardica'yı (Sofya) ele geçirip yağmaladı. Konstantinopolis'i (İstanbul) hedef alan akınlarında Phillippopolis'i (Filibe) aldı. Bir dizi savaş sonunda Doğu Roma kuvvetlerini bozguna uğratarak Konstantinopolis'i kuzeyden ve güneyden çevreleyen denizlere ulaştı. Hun okçularının başkentini büyük surlarına karşı saldırılarının bir işe yaramadığını görerek imparatorluk ordusunun Gelibolu Yarımadasına çekilmiş kuvvetlerine yöneldi. Bunu izleyen barış antlaşmasında, Doğu Roma'nın ödememiş olduğu 2.500 kg altını da alarak yıllık haracı üç kat artırdı ve her yıl 900 kg altın ödenmesini zorunlu kıldı.

Attila'nın 443 sonbaharında yapılan barış antlaşmasından sonraki eylemleri ise bilinmemektedir. Yaklaşık 445'te ağabeyi Bleda'yı öldürdükten sonra yönetimi tek başına yürüttü. Doğu Roma İmparatorluğu'na (hakkında çok az bilgi bulunan) ikinci büyük saldırısını 447'de yaptı. 441-443 döneminden daha geniş kapsamlı olarak tasarlanan bu saldırı, Güneydoğu Avrupa'daki Aşağı Skythia (İskit) ve Moesia eyaletlerine yönelikti. Attila Utus (Vid) Irmağında yaptığı savaşta Doğu Roma güçlerini bir kez daha yenilgiye uğratmakla birlikte ağır kayıplar verdi. Daha sonra Balkan eyaletlerini yağmalayarak güneye, Yunanistan'a ilerledi ve ancak Thermopylai'de durdurulabildi. Bu büyük akını izleyen üç yıl, Attila ve Doğu Roma imparatoru II. Theodosios'un elçileri arasındaki karmaşık görüşmelerle geçti. 449'da bir elçi grubuyla Attila'nın Eflâk'teki ordugâhını ziyaret eden Paniumlu Priskos'un Tarih adlı kitabında, bu diplomatik çekişmelerle ilgili bölümler vardır. Savaşı sona erdiren yeni antlaşmanın koşulları, 443'tekinden daha ağırdı. Antlaşma uyarınca, Doğu Romalılar Tuna'nın güneyindeki geniş bir bölgeden çekilmek zorunda kaldılar ve miktarı bilinmemekle birlikte haraç ödemeyi sürdürdüler.

Galya'nın İstilas:

Attila'nın ikinci büyük seferi 451'deki Galya istilas oldu. Batı'nın gerçek hükümdarı Romalı komutan Aetius ile o zamana değin dostça ilişkiler içinde olduğu anlaşılan Attila'nın Galya üzerine yürümesinin nedenleri kayıtlara geçmemiştir. Attila, Batı'daki hedefinin her iki Roma İmparatorluğu'ndan toprak alarak Tolosa'yı (Toulouse) merkez edinen Germen kökenli Vizigot Krallığı olduğunu ve Batı Roma imparatoru III. Valentinianus ile hiçbir anlaşmazlığı olmadığını bildirdi. 450 baharında, imparatorun kız kardeşi Honoria, Attila'ya yüzüğünü yollayarak kendisini zorla dayatılan bir evlilikten kurtarmasını istedi. Attila, bunun üzerine Honoria'yı eşi ilan edip Batı Roma İmparatorluğu'nun yarısını çeyiz olarak istedi. Attila Galya'ya girdiğinde Aetius, Vizigot kralı I. Theoderich ile anlaşarak Hunlara karşı birlik oluşturdu. Bu seferle ilgili gerçekler birçok efsane ile örülmüş olmasına karşın, Attila'nın müttetikler ulaşmadan önce Aurelianum'u (Orleans) ele geçirmek üzere olduğu kesindir. Hunlar Aetius ve Theoderich tarafından geri çekilmeye zorlanmadan önce kentin bir bölümüne girmiş bulunuyorlardı. Catalauni Ovasında, bazı kaynaklara göre de Maurica'da (her iki yer de saptanamamıştır) yapılan şiddetli savaşta Vizigot kralı öldürüldü. Attila geri çekildi ve kısa bir süre sonra Galya'dan ayrıldı. Bu onun tek yenilgisi oldu.

452'de İtalya'yı işgal eden Hunlar Aquileia, Patavium (Padova), Verona, Brixia (Brescia), Bergomum (Bergamo), Mediolanum (Milano) ve öteki birçok kenti yağmaladılar. Aetius'un bu akınları durdurabilmesine olanak yoktu. Ne var ki, aynı yıl İtalya'da baş gösteren kıtlık ve veba salgını, Hunları Apenninler'i geçmeden geri dönmeye zorladı.

II. Theodosius'un yerine geçen yeni imparator Markianos haraç ödemeyi kabul etmediği için 453'te Doğu Roma İmparatorluğu'na saldırmaya hazırlanan Attila, evlendiği günün gecesinde yatağında ölü bulundu. Mezarının gizli kalmasını sağlamak amacıyla Hunlar, onu ve hazinesini gömenleri öldürdü. Yerine geçen iki oğlu imparatorluğu aralarında bölüştüler.

448'de Attila'yı ordugâhında ziyaret eden Priskos, onu kısa boylu, tıknaz, koca kafalı, çukur gözlü, basık burunlu ve ince sakallı bir kişi olarak betimler. Tarihçilere göre Attila, öfkeli, kabadayı ve sert yaratılışına karşın, kararlı bir görüşmeciydi ve asla acımasız değildi. Attila'nın verdiği bir şölene katılan Priskos, yüksek rütbeli komutanları gümüş tabaklarda nefis yemekler yerken, onun tahta tabakta yalnızca et yediğini belirtir. Bir komutan olarak niteliklerini anlatan hiçbir belge günümüze kalmamakla birlikte, Galya istilasından önceki başarıları, onun seçkin bir komutan olduğunu göstermektedir.

Göktürk Destanları

Bozkurt Destanı (i.Ö. 2.yy)

Göktürkler'in bir düşman baskınıyla kırıldıktan sonra, baskında sağ kalan tek gençle bir dişi bozkurttan yeniden türediklerini anlatır.

Destanın en ünlü bölümü:

Türkler Batı Denizi kıyılarında otururken bir düşman baskınına uğradılar. Bütün Türkler kılıçtan geçirildi. Yok oldu. Ölüler arasında yaralı bir genç kalmıştı, düşmanlar onu da bulup kollarını, bacaklarını kestiler. Fakat genç ölmemişti. Öyle bırakıp gitmişlerdi.

Bir dişi bozkurt gelip gencin yaralarını iyileştirdi, onu sütü ile besledi, kurtardı. Sonra düşmanlar geri dönüp bu genci öldürmek istediler. Kurt, yiğidi kaçırdı, kimsenin bulamayacağı bir mağaraya götürdü. O mağarada yaşadılar. On erkek çocukları oldu. Çocuklar büyüyüp evlendiler. Her birinden bir boy türedi. Bunlardan biri Aşine boyu idi.

Aşine, bütün kardeşlerinin en akıllısı olduğu için Türkler'e hükümdar oldu.

Soyunu unutmadığını göstermek için de çadırının kapısının önüne, üzerinde kurt başı bulunan bir bayrak dikti.

Ergenekon Destanı (İ.Ö. 7-8.yy)

Savaşta yenilen Türkler Ergenekon adlı bir bölgeye yerleşip burada dört yüz yıl yaşadılar. Zamanla buraya sığmaz olunca, çevrelerindeki demirden dağı eriterek kendilerine yol aramışlardır.

Moğol ilinde Oğuz Kağan soyundan il Han'ın hükümrânlığı sırasında Tatar Türklerinin hükümdarı Sevinç Han Moğol ülkesine savaş ilan etti. İlhan'ın idaresindeki orduyu Kırgızlar ve diğer boylardan da yardım alarak bozguna uğrattı. İlhanın ülkesindeki tüm insanları öldürdüler. Yalnız il Han'ın küçük oğlu Kıyan ve eşi ile yeğeni Nüküz ile eşi kurtulmayı başardılar. Düşman askerlerinin, onları bulamayacağı bir yere kaçmaya karar verdiler. Yabanî koyunların yürüdüğü bir yolu izleyerek yüksek bir dağda dar bir geçite vardılar. Bu geçitten geçerek içinde akar sular, pınarlar, çeşitli bitkiler, çayırlar, meyva ağaçları, çeşitli avların bulunduğu bir yere gelince Tanrıya şükrettiler ve burada kalmağa karar verdiler. Dağın doruğu olan bu yere dağ kemeri anlamında "Ergene" kelimesiyle "dik" anlamındaki "Kon" kelimesini birleştirerek "Ergenekon" adını verdiler. Kıyan ve Nüküz'ün oğulları çoğaldı. Dört yüz yıl sonra kendileri ve sürüleri o kadar çoğaldı ki Ergenekon'a sığmadılar. Atalarının buraya geldiği geçitin yeri unutulmuştu. Ergenekon'un çevresindeki dağlarda geçit aradılar.

Bir demirci, dağın demir kısmı eritilirse yol açılabileceğini söyledi. Demirin bulunduğu yere bir sıra odun, bir sıra kömür dizdiler ve ateşi yaktılar. Yetmiş yere koydukları yetmiş körükle hep birden körüklediler. Demir eridi, yüklü bir deve geçecek kadar yer açıldı. İlhan'ın soyundan gelen Türkler yeniden güçlenmiş olarak eski vatanlarına döndü, atalarının intikamını aldılar.

Ergenekon'dan çıktıkları gün olan 21 Mart'ta her yıl bayram yaptılar. Bu bayramda bir demir parçasını kızdırırlar, demir kıpkırmızı olunca önce Hakan daha sonra beyler demiri örsün üstüne koyup döverler. Ergenekon Destanı için bugün hem yeniden özgür hem de bahar bayramı olarak hala kutlanmaktadır.

Uygur Destanları

Türeyiş Destanı (8-9.yy)

Uygur destanı türeyiş ve göç olmak üzere iki parçadan ibarettir.

Çin kaynakları tarafından tesbit edilmiş bulunan türeyiş parçası, Uygurların erkek bir kurttan türemelerini anlatır.

Uygurların Ötüken bölgesinden Tarım havzasına göç etmeleri etrafında oluşan ikinci parça ise hem Çin kaynaklarında hem de İran kaynaklarında yer almakta ve iki rivâyet birbirini tamamlamaktadır.

Türeyiş Destanının Konusu

Uygur hakanının, üç kızını insanoğluyula evlendirmeyi uygun bulmayarak Tanrı'ya, kızlarıyla evlenmesi için yakarması ve Tanrı'nın bir kurt suretinde görünerek hakanın kızıyla evlenmesi ve Uygur Türklerinin bu evlilikten çoğalması anlatılır.

Göç Destanı (8-9.yy)

Türkler kutsal taşı Çinlilere verince Tanrı tarafından cezalandırılırlar. Ülkelerinde açlık, kuraklık başlar. Böylece Türkler anavatanlarını terk etmek zorunda kalırlar. Göç Destanı Uygurlar'a ait bir destandır.

Göç Destanı özet

Uygurların vatanında "Hulin" isimli bir dağ vardı. Hulin dağından Tuğla ve Selenge isimli iki ırmak akardı. Bir gece oradaki bir ağacın üzerine gök yüzünden ilâhi bir ışık indi. İki ırmak arasında yaşayan halk bunu dikkatle izlediler. Daha sonra ağacın gövdesinde şişkinlik oluştu, ilâhi ışık dokuz ay on gün şişkinlik üzerinde durdu. Ağacın gövdesi yarıldı ve içinden beş çocuk görüldü. Bu ülkenin halkı bu çocukları büyüttü. En küçükleri olan Buğu Han büyüyünce hükümdar oldu. Ülke zengin halk mutlu oldu.

Aradan uzun zaman geçti. Yulug Tigin isimli bir prens hakan oldu. Yulug Tigin, Çinlilerle çok savaştı. Bu savaşlara son vermek için oğlu Gali Tigin'i bir Çin prensesi ile evlendirmeğe karar verdi.

Çinliler, prensese karşılık hükümdardan Tanrı dağının eteğindeki Kutlu Dağ adını taşıyan kayayı istediler. Gali Tigin kayayı verdi. Çinliler kayayı götürmek için kayanın etrafında ateş yaktılar, kaya kızınca üzerine sirke döktüler. Ufak parçalara ayrılan kayayı arabalara koyarak Çin'e taşıdılar. Memleketteki bütün kuşlar, hayvanlar kendi dilleriyle bu kayanın gidişine ağladılar. Bundan yedi gün sonra da Gali Tigin öldü. Kıtık ve kuraklık oldu. Yurtlarını bırakarak göç etmek zorunda kaldılar.

İSLAMİYET SONRASI TÜRK DESTANLARI

Manas Destanı (8-9.yy)

En yaygın görüşe göre Manas Destanı'nın asıl kaynağı; Mani dinine mensup olan Karahitaylarla Müslüman olan Karahanlılar arasında, XII. yüzyıl başlarında meydana gelen siyasi ve askeri mücadeleler sırasında Kırgızların yaşadıkları olaylardır. Bazı kaynaklar XVI. yüzyılda yaşamış Manas adlı bir tarihi kişilikten söz ederken, bazı araştırmacılar da Manas destanındaki olayların XVIII. yüzyılın ortalarına değin uzandığı görüşünü ileri sürmektedirler.

Kırgız Türkleri arasında geniş bir kahramanlık destanı olan Manas Destanı, Müslüman Kırgızlarla Putperest Kalmuklar arasındaki mücadeleleri anlatır. Destan üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar; Manas, oğlu Semetey ve torunu Seytek ile ilgili bölümlerdir.

Destanın derlenen en hacimli şekli Sayakbay Karalayev'in Manas-Semetey-Seytek üçlemesi olup 500.500 dizedir. Destanın çeşitli Manasçılardan derlenen 60'tan fazla anlatımının toplam dize sayısının 1.500.000 olduğu kaydedilmektedir.

Manas destanında kahramanlık konusu geniş bir yer tutar. Nogay boyundan çıkan Manas, yalnız kendi yerini, kendi boyunun özgürlüğünü, Kalmuk baskıncılarından korumakla kalmaz, parçalanan bütün Kırgız halkını birleştirip onların özgürlüğü ve eşitliği için çalışan bir bahadır olur. Onun adıyla bütün halkın birliği, iradesi, gücü birleştirilip dile getirilir.

Manas destanının oluşturduğu gelenek içerisinde, destanı aktarma biçimine göre kavramlar da gelişmiştir. Halk arasında ve sözlü halk edebiyatında Manas destanı söyleyen ozanlara ırçı veya comokçu denmiştir.

Kırgız edebiyatında Manas destanı söyleyen ozanlar ikiye ayrılmıştır. Bunlar comokçu ve camakçı'lardır. Comokçular, Manas destanını kendi devirlerinde yaşamış olan ozanlardan duyup kendilerine göre yorumladıktan sonra okuyan kişilerdir. Manas destanının bazı bölümlerini büyük comokçulardan dinledikten ve belleklerine yerleştirdikten sonra ona eklemeler yaparak veya kısaltarak okuyan ozanlar ise camakçılardır.

Ayrıca Manas destanının birinci bölümünü (Manas) veya üç bölümünü (Manas, Semetey, Seytek) eksiksiz okuyanlara manasçı, destanın sadece ikinci bölümünü (Semetey) okuyanlara ise semeteyci denir.

Cengiz Han Destanı (13.yy)

Cengiz Han Destanı, Orta Asya'da yaşayan Türk boyları arasında 13. yüzyılda doğup gelişmiş bir destandır.

Cengizname; Cengiz Han'ın soyu, doğumu, fetihleri ve etkileri hakkındaki genel halk rivayetlerinden derlenmiş tarihi bir destandır.

Orta Asya'da yaşayan Türkler özellikle de Başkurd, Kazak ve Kırgız Türkleri, Cengiz destanını çok severek günümüze kadar yaşatmışlardır.

Cengizname'de, Cengiz bir Türk kahramanı olarak kabul edilmekte ve hikaye Türk tarihi gibi anlatılmaktadır.

Destanda Şaman dininin etkisi görülür. Cengiz Han, Uygurların Türeyiş destanının kahramanları gibi gün ışığı ile Kurt'tan doğar.

Soyu "Oğuz Han"a dayanan Cengiz Han ve oğulları Doğu Asya'dan Doğu Avrupa'ya dağınık ve irili ufaklı devletler halinde yaşayan bütün halkları hakimiyeti altına almış; böylece 9. yüzyılın ortalarından itibaren irili ufaklı devletler tarafından idare edilen Asya tek bir çatı altında toplanmıştır.

Timur ve Edige

Edige destanında, XIII. yüzyılda Hazar denizi kıyısında kurulan Altınordu Hanlığının XV. yüzyılda Timurlular tarafından yıkılışı anlatılmaktadır.

Destanın adı, Altınordu Hanı ve bu destanın kahramanı Edige Mirza Bahadır'a atfen verilmiştir. Edige Mirza Bahadır'ın devletini ayakta tutabilmek için yaptığı büyük mücadeleler, ölümünden sonra XV. yüzyılda destan haline getirilmiştir.

1820' yılından itibaren yazıya geçirilen Edige destanının Kazak-Kırgız, Kırım, Nogay, Türkmen, Kara Kalpak, Başkirt olmak üzere altı rivâyeti tesbit edilmiştir Çeşitli Türk guruplar arasında Alp Er Tunga ve Oğuz Kağan gibi ilk Türk destanlarının izlerini taşıyan Türk kahramanlık dünya görüşünü temsil eden burada bahsi geçenler kadar yaygınlaşmamış ortak edebiyat geleneği içinde yer almamış pek çok başka destan örneği bulunmaktadır.

Osmanlı sahasında destandan hikâyeye geçişte ara türler olarak da nitelendirilen çok tanınmış ve bir çok Türk topluluklarınca da bilinen Köroğlu örneği yanında daha sınırlı alanlarda tesbit edilen Danişmendname, Battalname gibi ilgi çekici örnekler de bulunmaktadır.

Timur Destanı

Timur Destanı Moğol kültür dairesinde gelişen bir destandır. Destanda Moğol hükümdarı Aksak Timur'un savaşları, diğer milletlerle ilişkileri anlatılmaktadır.

Destandan bir bölüm:

Hindistan şehrinde Cengiz Han'ın oğlu Jaday Han hanlık eder idi. Günlerden bir gün yatıyordu. Kötü bir rüya gördü. Korkup, sıçrayıp uyandı. Bir müddet kaldı. Falcıları, rüya tabircilerini topladı. Dalağına baktırdı, anlattı.

Falcılar, rüya tabircileri söylediler: "Ey Hanım! Dalağında öyle görünür ki, kendi ülkende, Almalık denilen köyde, bir kişiden korkunuz vardır. O kişi, kırkıcı oğlu, kazancı oğlu, tavukçu oğlu, Taragay denilen kişidir." dediler. "O Taragay'ın izi, nişanı odur ki, alnında beni var, sol gözünde akı vardır. O Taragay'ın hatunu hamiledir. Onun karnındaki çocuğundan ecelin, ölümün var", dediler.

O ahmak kaderi tedbir ile bozmak istedi.

Allah'ın takdiri nasıl bozulur. Ondan sonra konuşular.

"Bu hatunu öldürelim", diye "Karnını yaralım", dediler.

Han söyledi: "Bu hatunun karnındaki çocuğunu öldürürseniz, o çocuğu çabuk öldürür! Anası ölmesin!", dedi.

Ondan sonra o hatunu diz çöktürdüler, akli başından gitti, ölecekti.

Ondan birkaç gün sonra o zavallı diz çöktürülüp eğilen kadının gözü parladı, bir erkek evlat doğurdu.

O oğlanı alıp baktıklarında, bir ayağı total idi. şöyle dediler: "Böyle eziyetten ölmedin, kurtulup doğdun, canın demir imiş", dediler. O oğlanın adını bu sebepten dolayı Aksak Timur koydular.

Aksak Timur'un babası, anası öldü. Yetim kaldı. Büyütmek ve bakmak için hiç kimse kalmadı. Sonraları kendisi yürümeye başlayıp yiğit olduktan sonra, dışarı çıkıp altı yedi oğlan çocuk ile birleşip, her gün buzağı otlatırlardı.

Satuk Buğra Han Destanı (13.yy)

Karahanlı hükümdarı Saltuk Buğra Han'ın çeşitli illerdeki insanları müslümanlığa çağırmasını, inanmayanlara keramet göstermesini, savaşlarda ağzından ateşler saçarak inanmayanları cezalandırması anlatılır.

***

Saltukname, 13. yüzyılda yaşadığı kabul edilen savaşçı Türk dervişi Sarı Saltuk Dede'nin yaşamını ve savaşlarını anlatan, halk ağzından derleme yapıtı.

II. Mehmed'in (Fatih) oğlu Cem Sultan'ın isteği üzerine yaklaşık 1474-1480 arasında Ebu'l-Hayr-ı Rumi tarafından derlenmiştir.

Yapıtın elde bulunan nüshalarının en ayrıntılısı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan 1591 tarihli yazmadır. Bu yazmaya göre, asıl adı Şerif Hızır olan Sarı Saltuk, gördüğü bir düş üzerine Seyid Battal Gazi'nin ve Hz. Hamza'nın silahlarına ve Hz. Ali'nin Ankabil adlı kanatlı atına sahip olur. Rumeli'ye, Anadolu'da Sivas'a, Türkistan'a gider. Kafdağı'na çıkarak birçok zorlu canavar ve devle çarpışır. Mısır, Habeşistan, Hindistan'a seferler yapar. Rumeli'de müslümanlara eziyet eden Hıristiyanlara engel olmak için Kûfe'de asker toplar, gemilerle Karadeniz'e açılır. Karaya çıkarak Edirne, Üsküp, Dobruca gibi kentleri fetheder ve oralardaki Hıristiyan beyleri cezalandırır. Anadolu'ya geçer,

Şahmaran ülkesine gider, Frengistan'a sefere çıkar, Magrip'te cin ülkesine ve Avrupa içlerine akınlar yapar. Sonunda içtiği zehirli bir su ve bir fedainin hançerlemesiyle ölür.

Saltukname'de Sarı Saltuk'un ölümünden sonraki olaylara da yer verilmiştir. Oğulları İbrahim ve Muhammed babalarının yolunda savaşlara devam etmişler ve Osmanlı padişahlarının emrine girmişlerdir.

Saltukname, öteki dinsel destanlarda olduğu gibi zaman içinde sürekli zenginleştirilmiştir. Anadolu Selçuklu Devletinin son zamanları ile Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemlerindeki birçok olay da metne girmiştir. II. Gıyaseddin Keyhusrev, II. İzzeddin Keykavus, Alaeddin Keykubad gibi Anadolu Selçuklu sultanları, Osman Bey (Gazi), I. Bayezid (Yıldırım), II. Mehmed (Fatih), I. Selim (Yavuz) gibi Osmanlı padişahları ve Şehzade Cem Sultan da Saltukname'de yer alır.

Tarihle söylencenin, dinsel olaylarla destansı öykülerin iç içe girdiği bir yapıt olan Saltukname halk edebiyatı, folklor, dil, tarih, ilahiyat, antropoloji ve toponomi araştırmaları için çok önemli bir kaynaktır.

Saltukname'nin Topkapı Sarayı'nda bulunan yazması tıpkıbasım olarak Amerika'da yayımlanmıştır (Saltuk-Nâme, 1974-1984, 7 cüz). Latin harfli Türk alfabesiyle yayımı ise Şükrü Halûk Akalın tarafından gerçekleştirilmiştir (Saltuk-Nâme, 1988, 2 cilt).

Seyid Battal Gazi Destanı (9.yy)

Seyyid Battal Gazi'ye ait kahramanlık hikâyelerini içine alan bir eserdir. Battal Gazi, 8. yüzyılda Emevilerin Anadolu'da Bizanslılara

karşı açtıkları savaşlarda "Battal" (kahraman) lakabıyla ün kazanmış Müslüman bir Arap kumandanı olup asıl adı Abdullah'tır.

Bu Müslüman kumandan hakkında söylenen kahramanlık hikâyeleri ve menkıbeler, 11. yüzyıldan itibaren Türkler arasında büyük rağbet görmeye başlamış ve Battal Gazi, gazi-velî hüviyetiyle yüceltilerek destan kahramanı haline getirilmiştir.

Battalname'de Battal Gazi'nin Anadolu'da Hıristiyanlarla yaptığı savaşlar konu edilmektedir. Bu savaşlarda merkez saha genellikle Malatya yöresidir. Savaşlar İslâmiyet-Hıristiyanlık mücadelesi şeklinde dini bir hüviyet taşır. Cihad ve gaza ruhu kendini kuvvetli bir biçimde hissettirir. Battal Gazi bu savaşlarda bir "evliya" karakteri sergiler. Devler ve caddarla savaşır; okuduğu dualarla büyüleri bozar; ateşte yanmaz; göz açıp kapayıncaya kadar uzun mesafeler aşar; Hızır'la yoldaştır, sıkışık zamanlarda ondan yardım görür. Kâfirleri İslâm'a davet eder, davetini kabul etmeyenleri öldürür. Her savaşın sonunda elde ettiği malı mülkü din uğruna savaşan yiğitlere dağıtır.

Türk gazi tipinin mükemmel bir örneğini aksettiren Battal Gazi, gerek kahramanlığı, gerekse evliya karakteriyle Anadolu insanı üzerinde son derece etkili olmuştur. Bu yüzden de Battalnâme Anadolu halkı arasında asırlarca sözlü olarak yaşamıştır. Ayrıca Anadolu dışında yaşayan Türk toplulukları arasında da sevilmiş, yazılıp okunmuştur. Tamamen Müslüman Türk geleneklerine göre meydana getirilmiş olan Battalnâme'nin yazıya geçiriliş tarihi henüz kesin olarak tayin edilememekle birlikte, eserin 11.-12. yüzyıllarda Danişmendliler zamanında söylendiği ve Danişmendnâme'nin yazılış tarihi olan 643'ten (1245-1246) önce yazıldığı tahmin edilmektedir.

Battalnâme'nin bugün bilinen nüshaları arasında yazıldığı döneme ait olanı yoktur. Eldeki nüshalar daha sonraki dönemde

yazılmışlardır. Bilinen en eski nüsha 840 (1436-1437) tarihini taşımaktadır (Arkeoloji Ktp., nr. 1455).15 Battalnâme, Darendeli şair Bakai (ö. 1785) tarafından 1183'te (1769) manzum olarak da yazılmıştır.

Battal Gazi Destanı'nın Doğuşu

8. yüzyılda başlayıp İstanbul'un Sultan Mehmet tarafından fethine kadar beş yüz yıl devam etmiş önce Arap-Bizans sonra Türk-Bizans mücadelesinin atmosferi içinde doğmuş bir destandır.

Battal Namenin Konusu Nedir?

8. Yüzyılda Anadolu'da Emevilerin Hıristiyan Bizanslılara karşı açtığı savaşlarda Battal lakabıyla ün kazanmış bir Müslüman kumandanın kahramanlıkları anlatılmaktadır.

Battal Lakabını Neden Almıştır?

Mervan'ın oğlu Mesleme'nin (715) İstanbul kuşatmasında, kahramanlıklarıyla büyük ün yaptığından kendisine Battal (kahraman) lakabı verilmiştir.

Battal Gazi Kimdir?

Arap tarihçilerine göre Emeviler devrinde meydana gelen İstanbul kuşatmasında üstün kumandanlık ve yiğitlik vasıfları göstermiş Abdullah adlı bir kahramandır.

740 yıllarında Hıristiyan'larla yapılan savaşta ölmüştür. Eskişehir'de Akroin denilen yerde vefat etmiştir.

İstanbul surları dibinde gömülü olduğuna inanılır. Antakyalı ve Şamlı diyenler olduğu gibi Emeviler hizmetinde çalışan bir Türk olduğu da söylenir.

Battalname Destanında Tema: Kahramanlık

Battalname Destanında Mekân: Malatya ve Harput'tan İstanbul surlarına kadar olan bölgedir.

Battalname Destanı Dil Özellikleri

Battal name nesir halinde kaleme alınmakla beraber içinde bazı manzum bölümler de bulunmaktadır.

Battalname üslubu, hatta kelimeleri cümle kuruluşu ile Dede Korkut Hikayelerine benzer.

Örnek: Seyyit, yürüdü kaleyi dolaştı ki fırsat bula, kaleyi ala. Bir yere vardı, gördü ki su gider. Ol suyu gözettili. Su geldi, bir deliğe girdi. Seyit eyitti: "İş bu hisara gider, eğer çare olursa iş bundan olur." dedi.

Olağanüstülükler, abartmalar, kutsi özellikler vardır.

Aşkar: Battal Gazi'nin atıdır. Gökten inmiş hatta Kâbe toprağından yaratılmıştır. Hz. Adem'den beri peygamberlerin, Hz.Muhammet'in (s.a.s), Hz.Ali ve Hz. Hamza gibi yiğitlerin atı olmuştur. Ölümsüz at, Battal'ı nice bela ve felaketlerden kurtarmaktadır.

Battal Gazi'nin Amacı: İslam'ı dört bir yana yaymaktır.

Battal Gazi'nin Karakteri: İslamın bütün emirlerini ahlâkını, adâlet, şefkat, insaniyet hükümlerini yerine getirir. Zayıfı, düşkünün kadını öldürmez, asla şarap içmez, harama bulaşmaz. İslam ilimlerini ve diğer dinleri oldukça iyi bilir. Dürüst, adaletli, alçak gönüllüdür. Tam bir Müslüman hayatı sürdürür. Derin bir manevi aşkı vardır.

Destandaki tipler

Battal Gazi: Cesurdur,hiçbir şeyden korkmaz. Tek başına bir orduya karşı savaşır. Bizanslılar, Hıristiyanlar, İslam'ı kabul etmeyen bütün din mensupları, Mecusiler, ateşperest ve putpereslerle vuruşur. Hepsini İslam'a davet eder. Olağanüstü yetenekleri vardır,keramet gösterir.

Battal Gazi insanların yanında olağanüstü varlıklarla da; devler, cinler, gulyabanilerle de vuruşur. Bu savaşlar esnasında ona peygamber ve evliyalar yardım eder. Her savaş sonunda ganimetten pay almaz, ganimeti din uğruna savaşan askerlere dağıtır. Kendi sembolik bir şey alır. Örk : Kılıç

Metindeki Olağanüstülükler:

- Daha 14 yaşında iken bileği bükülmez kahraman olması, silah kullanması ve her dem yeni bir icatla en büyük tehlikelerden kurtulmasıdır.
- Peygamber soyundan olması.
- Her savaşta galip olması.

İslam-Türk Geleneğine Ait Değerler Nelerdir?

- Yiğitlik,
- İmanlı olmak,
- Cömertlik,
- Yalan söylememek,
- Kötülüğe karşı iyilikle mukabele etmek gibi faziletlerdir.

İslamın Etkisi

Akdağda düşmanın deniz gibi olduğunu gören BATTAL GAZİ ellerini göğe acarak: "Ey ulu ALLAH'ım! Bütün zorlukları kolaylaştıran sensin. Ne olur bu zayıf kuluna biçareye lütfünü ihsan et.Bu melunları bu alçakları,din düşmanlarını benim önümde boyun eğdir."diye dua eder.

Ölümüyle İlgili Rivayet

Afyonkarahisar'da 740 yılında öldüğü konusunda tarihçilerin birleştiği Battal Gazi ile yakın arkadaşı Ahmet Tarhan kaleyi ele geçirmek için sıkı bir kuşatma yapar, içeridekilerin dışarıya ile bütün bağlantılarını keser.

Kale komutanı, bunun üzerine Bizans İmparatoru' na haber salar ve 100 000 kişilik bir ordu yardım için yola çıkar. Kalenin burçlarından Battal Gazi'yi görerek aşık olan komutanın güzel kızı O'na bir kötülük gelmemesi için çimler üzerinde uyumakta olan Battal Gazi'ye bağırır, ancak duyuramaz. Sonra bir kağıt yazar, taşa sararak üzerine atar. Battal Gazi, bir iki kıpırdandıktan sonra hareketsiz kalır.

Battal'ın uyumadığını gören kız telaşlanır, babasına Türklerin komutanının çayırdaki uyuduğunu söyler ve güya O'nu öldürmek için zehirli bir hançer ister. Battal Gazi'nin yanına gelen kız onu ölmüş olarak bulur. Çünkü attığı taş, Battal'ın kulağına gelmiş ve ölümüne neden olmuştur. Kız üzülür ve hançeri kendi kalbine saplayarak hayatına son verir.

Bizans ordusu kalenin eteklerine geldiğinde amansız bir savaş başlar, Ahmet Tarhan askerleriyle birlikte şehit olur. Ahmet Tarhan Karahisar Kalesi'nin eteklerinde, şu anda Ulu Camii 'nin karşısındaki mezarına gömülür. Yenilgiden sonra çok şiddetli bir fırtına başlar ve Battal'ın cesedini Eskişehir dolaylarına atar. Böylece Bizanslılar, Battal Gazi'nin öldüğünü anlayamaz ve daha uzun süre onun korkusuyla yaşarlar.

“Battalın kır atı barışta coşar,

Cihan da sevilmiş er Battalgazi,

Vatanı uğruna dağları aşar,

*Düşmanları yakar kor Battalgazi.
Hasımları korkar Battal şanıdan,
Sevdikleri ayrılmadı yanından,
Saldırı yapanlar oldu canından,
Düşmanlara oldu sur Battal Gazi.
Kalemim yazıyor yüreğim söyler,
Bağrında yetişmiş Paşalar ,Beyler,
Akıncın zalimi yolundan eyler,
Serdarın doğduğu yer Battal Gazi.
Bir yiğit şahlanmış Seyyid soyundan,
Herkes örnek almış güzel huyundan,
Yenilmemiş savaş adlı oyundan,
Yiğidini yenmek zor Battal Gazi.
Çokları göz dikmiş bu cennet yurda
İslam'ın ordusu savaşmış burda,
Düşman orduları kalmışlar zorda,
Yolların düşmana dar Battal Gazi.
Fırat nehri ile yakın arası,
Malatya şehriydi önce burası,
Şimdi bizde beyim nöbet sırası,
Oluruz vatana yar Battal Gazi.*

*Kaya der toprağın şehitler kanı,
Her yanda görülür tarihi anı,
Atalar koymuşlar uğruna canı,
Nice şehitlerin var Battal Gazi. “*

(Osman Kaya)

Seyyit Battal Gazi Külliyesi

Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinde Üçler Tepesi'ndedir. 1207-1208 yıllarında Anadolu Selçuklu Sultanı 1. Alaaddin Keykubat'ın annesi Ümmühan Hatun tarafından yaptırılmıştır. Rivayete göre Battal Gazi Ümmühan Hatun'un rüyasına girmiş ve: "Ey Hatun! Ben O kişiyim ki Diyarı Rûm'u aldım, kâh karada, kâh denizde doksan yıl gazilik ettim. Sonunda Mesihiye kalesinde şehit oldum. Gel beni ziyaret et, Üzerime bir türbe yap!." demiştir. Ümmühan Hatun da mezarı bularak türbe ve adına bir külliye yaptırmıştır.

BATTALNAME'den Bir Bölüm

Sünnilerden birisini seğirdüp Seyyid'e geldi, aydur, iy gaziler serveri halife senünçün dua kıldı didi. Seyyid bunu işidicek atınan sıçradı, aşığa indi, Halife'ye karşı yüz yire urdı, yine atına bindi, bir müddet silahşörlük gösterdi. Yitmiş iki lu'bile tarafeynden mütehayyir kıldı. hayran oldılar. Seyyid'ün yarenleri Halife'ye aytdılar; şah-ı alem işbu hüneler kim gösterür, kamusu Battal'dur, illa kim bu siyahdur. Halife ayıldı; Hak Taala kadirdür, her kimi kim dilerse Battal süretinde viribir kim Islama meded yitişe, Seyyid meydan içinde dururken yüz Kayser'e döndi, er diledi. Kayser leşkerinde bir er var idi, Körken Lavi dirlerdi. Seyyid beraber geldi, süngü havale kıldı. Seyyid anun süngüsün meneyledi, geldi kim kuşağından dutdı ve atından kapdı, başınun üstüne çevirdi, yire urdı, canı cehenneme ısmarladı. Anun ardınca Keşmiri dirler idi,

anı da elma gibi atından kapdı, iki elin bağladı sünnilerden yana viribidi. Anun ardınca Karüni Sinan'ı gördi, anı dahi yıkdı, bağladı, alem dibine viribidi. Sünnilerden tebir avazı yidinci kat göğe irişdi. Ol gün yidi adı bellü pehlüvanı birer dürlü hünerle yıkdı, bağladı, sünnilere gönderdi. Andan sonra yitmiş seksen benam sanı adı bellü mürtedi, birer darb (ile) helak eyledi ayruk meydana kimse girmedi...

Danişmend Gazi Destanı (11.yy)

Dânişmendnâme Anadolu'nun fethini ve bu mücadelenin kahramanlarını anlatan, 12. yüzyılda sözlü olarak şekillenen 13. yüzyılda yazıya geçirilen islâmî Türk destanlarından.

XI. Yüzyılda yaşamış Türk devlet adamı Melik Dânişmend Gazi'nin hayatını, savaşlarını, Anadolu'daki bazı şehirleri fethini ve çeşitli kerametlerini anlatmaktadır.

Danişmendnâme'de hikâye edilen olayların tarihi gerçeklere uygunluğu, kahramanlarının yaşamış Türk beyleri olmalarından, Anadolu coğrafyasının gerçek isimleriyle anılmasından dolayı uzun süre tarih kitabı olarak nitelendirilmiştir.

11. yüzyılda İç Anadolu'da Bizans'a karşı yaptığı fetihlerle şöhret bulan Danişmend Gazi'nin adı etrafında teşekkül etmiş fetih menkıbelerinden oluşan destani roman niteliğinde bir eserdir. Danişmendnâme de Battalnâme gibi İslâm'ın cihad ve gaza örgüsüne dayalı olarak meydana getirilmiştir. Bu bakımdan iki eser arasında sıkı bir bağlantı bulunmaktadır. Bu sıkı ilişki yüzünden Danişmendname'yi Battalnâme'nin devamı olarak kabul edenler bile olmuştur.

Dânişmendnâme, Anadolu Selçuklu hükümdarı II. İzzeddin Keykâvus'un emriyle, münşilerden İbn Âlâ tarafından 642 (1245) yılında, gaziler arasında dolaşan menkıbelerin derlenmesi sonucu meydana getirilmiştir. Ne var ki, bu ilk yazılıştan bugüne hiçbir nüsha ulaşmamıştır. Ancak İbn Alâ'nın bu eseri, daha sonra Tokat Kalesi dizdarı (kale bekçisi) Arif Ali tarafından manzum ve mensur olarak yeniden kaleme alınmıştır. Bu ikinci yazılış konusunda kesin bir tarih belli değilse de, araştırmacıların çoğu II. Murad devrinde (1421-1451) kaleme alındığı konusunda birleşirler. Bugün mevcut nüshaların hepsi Arif Ali'nin yazdığı nüshayı aksettirmektedir. Bunun yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde pek çok nüshası bulunmaktadır.

Yazıldığı ilk şekillerde günümüze ulaşmayan bu eserler yanında, Selçuklular döneminden günümüze ulaşmış eserler de bulunmaktadır. Bunlar daha ziyade ahlâki-dini nitelikli, halka dini konuları anlatmak amacıyla yazılmış öğretici nitelikteki eserler ile, Mevlânâ, Ahmed Fakih, Sultan Veled, Şeyyad Hamza, Hoca Dehhâni, ve Yunus Emre'ye ait olan şiirlerdir.

Danişmendname;

Anadolu'nun Müslüman-Türklerin hakimiyetine girmesi hakkında yazılmış halk destanı. Danişmend Gazi ve Melik Gazi'nin kahramanlıklarını, gazalarını anlatan, Battalname tarzında yazılmış olan Danişmendname'nin ne zaman ve kimin tarafından yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir.

Eser ilkönce Anadolu Selçuklu Sultanı İkinci İzzeddin Keykavus'un emriyle İbn-i Ala tarafından derlendi. İbn-i Ala halk arasındaki rivayetlerin doğrularını toplayıp, Danişmendname'yi yazdı. Hikaye edilen vak'alarla adı geçen kahramanların tarihten alınmış olması ve coğrafi isimlerin Anadolu'ya uygunluğu, eserin Türk edebiyatında uzun süre tarih kitabı gibi kabul edilmesine sebep

oldu. Osmanlı Hükümdarı Sultan İkinci Murad'ın emriyle Tokat Dizdarı Arif Ali, Danişmendname'yi Türkçe olarak aralarında manzum parçaların da bulunduğu bir nesir diliyle 17 bölüm halinde yazdı.

Danişmendname'nin konusu özetle şöyledir:

Peygamber efendimizin hicretinden 360 sene sonra, Battal Gazinin torunlarından Melik Ahmed Danişmend, halifeden izin alarak, birçok beyle birlikte Anadolu'da fetihlere başlar. Uzun bir zamandır harab olan Sivas'ı mamur hale getirerek buraya yerleşir. Burada mücahidleri ikiye ayırır. Turasan idaresindeki mücahidler İstanbul üzerine giderler. Fakat Alemdağ önlerinde şehid olurlar. Melik Ahmed Danişmend ise Sivas'tan Karadeniz'e kadar olan bölgeyi fethetmeyi kararlaştırır. Artuhi isminde bir Hıristiyanın Müslüman olmasına vesile olur ve onu yanından ayırmaz. Tokat, Zile, Amasya, Çorum ve Niksar bölgelerini fethederek halkı Müslüman olmaya davet eder.

Halkın büyük bir kısmı İslamiyeti seve seve kabul eder. Ancak bir müddet sonra Niksarlılar dinden çıkarak bölgedeki birçok Müslümanı öldürürler. Danişmend Gazi, Niksar'ı tekrar alarak Canik'e doğru yola çıkar. Fakat yolda pusuya düşürülerek şehid edilir. Vasiyeti üzerine Niksar Kalesi karşısında bir yere defnedilir.

Danişmend Gazinin şehid edilmesinden sonra Hıristiyanlar kaybettikleri yerleri tekrar alırlar. Danişmend Gazinin oğlu Melik Gazi Bağdat'a giderek halifenin huzuruna çıkar. Babasının fethettiği yerleri Hıristiyanlardan tekrar alır. Niksar'a babasının mezarının üzerine bir türbe yaptırır. Melik Gazinin fetihlerini Anadolu Selçukluları hakimiyetine bağlayan destanda olaylar birbiri arkasına devam ettirilerek anlatılır.

Battalname'nin bir devamı olarak kabul edilen bu eserde münacaatlar, Allah'a sığınıp yardım dilekleri, Hızır aleyhisselamın görünüp yaraları iyileştirmesi, bazı Hıristiyanların rüyalarında Peygamber efendimizi görerek Müslüman olmaları, kimi Hıristiyan kızlarının mücahidlerle evlenmeleri gibi dini motifler yanında tarihi ve efsanevi unsurlar da çöktür. Eserin son bölümü bir sonsözden ibarettir. Yazar burada dünyanın faniliğinden bahsederken dini ve ahlaki nasihatler verir. Danişmendname'de tarihi, masallaştıran ve pekçok vak'a için yanında tarihe ışık tutan parçalar da vardır. Eserde gazalara kimlerin hangi sıra ile katıldıkları belirtilmekte, özellikle başı açık, yalın ayak harb eden dervişlerin küffar ile yapılacak gazaya yürüyüşleri hakkında bilgi verilmektedir.

Danişmendname'nin kahramanı olan Melik Danişmend Gazi, Battal Gaziye benzeyen bir kişi olup, bilgili, dindar ve usta bir kumandandır. Bir kılıç darbesiyle, düşman askerinin başını ve vücudunu oturduğu atın eğer kayışına kadar ikiye böler. Muharebe esnasında attığı naralarla koca bir orduyu dağıtır.

Halk şairleri tarafından bu tür eserlerin nazmında çok kullanılan "Mefailün mefailün faulün" vezninde ve o devir halkının kolay anlayabileceği dille söylemiş ve yazılmış olan Danişmendname, tarihçiler için kaynak eserlerden sayılmıştır. Osmanlı tarihçileri devirlerinin tarih zevkine uygun buldukları bu eserden bir tarih kaynağı olarak faydalandılar. On beşinci yüzyılda yaşayan Arif Ali yazdığı Danişmendliler tarihini anlatan Mirkat-ül-Cihad adlı eserinde Danişmendname'den çok faydalandı.

Anadolu'da birçok yazması bulunan eserin bir nüshası da Paris Milli Kütüphanesinde. İstanbul'da Millet Kütüphanesi Ali Emiri Bölümü (Tarih Nu: 571) ile Belediye (İnkılap) Kütüphanesi Muallim Cevdet Bölümü (Nu: K.441)nde birer nüshası daha vardır.

Eser, 1960 senesinde batı dillerine tercüme edilerek La Geste de Melik Danişmend, Etude Critique Danişmendname adı altında yayınlandı.

Eser üzerinde son ilmi çalışma Irène Melikof tarafından yapılmış ve La Geste Melik Danişmend Tome I, Edition Critique Tome II adı ile iki cilt halinde yayımlanmıştır.

Köroğlu Destanı (16.yy)

Köroğlu Destanı, kahramanı Ruşen Ali'nin ve babası Koca (Seyis) Yusuf'un Bolu Beyi ile olan mücadelelerini ele alır. Kahramanı 16. yüzyılda yaşamış halk ozanı Köroğlu'dur (Ruşen Ali).

Bu destan Yaşar Kemal'in Üç Anadolu Efsanesi yapıtında edebiyatımıza kazandırılmıştır.

Bolu beyi, güvendiği ve sevdiği seyislerinden biri olan Yusuf'a : " Çok hünerli ve değerli bir at bul." emrini verir. Seyis Yusuf, uzun süre Bolu beyinin isteğine göre bir at arar. Büyüdüklerinde istenen niteliklere sahip olacağına inandığı iki küçük tay bulur ve bunları satın alır. Bolu beyi bu zayıf tayları görünce çok kızar ve seyis Yusuf'un gözlerine mil çekilmesini emreder. Gözleri kör edilen ve işinden kovulan Yusuf, zayıf taylarla birlikte evine döner. Oğlu Ruşen Ali'ye talimat verir ve tayları büyütür.

Babası kör olduğu için Köroğlu takma adıyla anılan Ruşen Ali, babasının talimatlarına göre atları yetiştirir. Taylardan biri mükemmel bir at haline gelir ve Kırat adı verilir. Kırat da destan kahramanı Köroğlu kadar ünlenir. Seyis Yusuf, Bolu beyinden intikam almak için gözlerini açacak ve onu güçlü kılacak üç sihirli köpüğü içmek üzere oğlu ile birlikte pınara gider. Ancak, Köroğlu

babasına getirmesi gereken bu köpükleri kendisi içer, yiğitlik, şâirlik ve sonsuz güç kazanır. Babası kaderine rıza gösterir ancak oğluna, ne pahasına olursa olsun intikamını almasını söyler. Köroğlu Çamlıbel'e yerleşir, çevresine yiğitler toplar ve babasının intikamını alır.

Hayatını fakirlere ve çaresizlere yardım ederek geçirir. Halk inancına göre silah icat edilince mertlik bozuldu demiş kırklara karışmıştır. Çeşitli dönemlere ve farklı siyâsî birlikler sahip Türk grupları arasında tespit edilen Türk destanlarının kısaca tanıtımı ve özeti bu kadardır. Bu destan metinleri incelendiğinde hepsinde ilk Türk destanı Oğuz Kağan destanının izlerinin olduğu görülür. Bu destan parçaları Türk dünyasının ortak tarihî dönem hatıralarını aksettiren ilk edebî ürünler olarak da çok önemlidir.

Türk Destanlarında Tipler ve Motifler

Türk Destanlarında Tipler

Tip, benzer özellikleriyle birçok eserde karşımıza çıkan ve bazı sabit özelliklere sahip karakterdir. Tip, toplumun inandığı temel kıymetleri temsil eder.

Alp Tipi

Türk destanlarında görülen örnek tip "alp" tipidir. Alp; kahraman, yiğit, cesur anlamlarında bir sözcüktür. Eski Türklerin yiğitlerine bu adı vermelerinin ilk koşulu yiğitlik, cesurluk, kişisel üstünlük, kahramanlık ve asalettir. Boy içinde asil bir aileden olmayana bu ad verilmez. Garipname'ye göre; "Alp" kişide sağlam yürek, pazu kuvveti, gayret, iyi bir at, özel bir giysi, iyi bir kılıç, süngü, yay ve kader birliği ettiği iyi bir arkadaş olmak üzere dokuz şey gereklidir. Oğuz Kağan Destanı'nda bu tipin en idealine rastlanmaktadır. İslâmiyetten sonraki Türk destanlarında bu tip, "Alp-Eren" tipine dönüşmüştür. Fuad Köprülü, İslâmiyetin etkisinden sonraki Türk alplerine Alp-Gazi adını vermektedir.

Kişilikleri ve davranışları ile bir ülkünün peşinde olan Alpler, kişisel tutkuların üstünde topluma mal olmuş kişilerdir. Alpler, hareketli, sosyal yaşamın zorunlu bir sonucu olarak hareket unsurunun esas alındığı güçlü erlik duygusu dediğimiz değerlerle bütünleşirler. Bu kişiler fiziksel olduğu kadar, ruhsal açıdan da derin bir kişiliğe sahiptir. O, halkın öz gücünü sembolize eder. Mücadelesi uğruna geri çekilme, kaçma, yılma gibi davranışlar göstermez.

Türk destanlarındaki sosyal yaşam ve bu yaşamın önemli bir parçası olan avcılık, hayvancılık, akıncı ruh ve göçebe yaşayış alp tipinin doğmasına neden olmuştur. Göçebe hayatı düzenleyen

ana faktör bizzat doğanın kendisidir. Yaşam anlayışının ve kişiliğinin oluşmasını sağlayan doğa, yorucu ve yıpratıcı yapısını göçebe insana da aktarır. İnsanın bütün yaşamı, doğanın ona verdiği yeteneklerin geliştirilmesi ile mümkündür.

Türklerdeki göçebe yaşam tarzı hareketli ve aktif olmayı gerektirmektedir. Bu nedenle, Türk destanlarında kadın ve erkeği ile akıncı, avcı tipler daima ön plana çıkmış ve alplik geleneği sürüp gitmiştir. Türk destanlarında görülen alp tipi, genel olarak manevi bir güce ve Tanrı'ya inanmakta, kuvvet, kudret, başarı insanoğluna Tanrı'nın bir vergisi olarak kabul edilmektedir. Oğuz Kağan'ın "Gök Tanrı'ya borcumu ödedim." deyişi bu inanın ifadesidir.

Türkler İslâmiyeti kabul edip yerleşik hayata geçince alplik, Battal Gazi, Danişment Gazi, Saltuk Buğra Han gibi Anadolu'yu Türkleştirmek ve İslâmlaştırmak için mücadele eden kahramanlarla Alp-Eren biçiminde devam etmiştir. Alplikte cesaretin yanı sıra fizyolojik bakımdan da kuvvet esastır. Çünkü, Alp kişi kendi cesaret ve gücüne güvenerek mücadelelere girişir.

Alp, doğuştan olgun ve güçlü doğar. Doğumları olağanüstü ifadelerle anlatılan ya da dolaylı olarak belirtilen kahramanların hayatları hakkında yiğitlik gösterecek yaşa gelinceye kadar hiçbir bilgi bulunmaz. Ancak kahramanlar on beş yaşına geldiklerinde Alplik göstermeyle ilgili olaylar ortaya çıkar. Çocuk, bir yiğitlik göstermedikten sonra ad alamaz. Alp, çocukluğunda normal çocuklardan farklı davranışlar sergiler. Örneğin, Oğuz Kağan ana sütünü bir kere emmiş, kırk günde yürümüştür. Oğuz Kağan'ın babasının, çocuğunun kudretine göre ad verilmesi için düzenlediği şölende çocuğun, birden bire "Benim adım Oğuz'dur." demesi üzerine Oğuz adını almıştır. Dede Korkut destanında Boğaç Han'a boğayı öldürdüğü için Boğaç Han adı verilmiştir.

Yine Manas destanında Manas'ın oğlu Semetey'e ad koyarken (doğuşunda görülen olağanüstülükler nedeniyle), "Beş yaşında yurt yıksın, on beşinde ok atсын, büyük iller alsın" diye dua edilmiştir.

Koroğlu'nun tasviri yapılırken de "Kendisi kaynamış kara demir gibi, kulakları kalkan gibidir. Omuzunda yirmi dört kişinin oturabileceği genişlik vardır, kalkanı döğebilecek, çeliği çiyneyip püskürecek kuvvettedir. Narası dağları gümbür gümbür inletirdi." ifadesi dikkat çekmektedir.

Dede Korkut'ta da Göçebe toplumun yaşam tarzı nedeniyle Alp kişi her zaman güçlü ve mücadeleye hazır olmalıdır.

Türk destanlarında Alp her zaman atlıdır. Bu yaşantı Türk düşüncesine "Türk çadırda doğar, at üstünde ölür." yargısını yerleştirmiştir.

Alp kişi savaşa genellikle yalnız girmekle birlikte yanında her zaman kırk yoldaşı bulunur. Alp ilk atışta düşmanı vurur ve yenilmez. Oğuz Kağan ve Manas savaşta kimseye yenilmeyen Alp kişilerdir.

Gerek alp tipinin ve gerekse alp-eren tiplerinin dövüştükleri insan ve diğer varlıkların cesaret, güç, kuvvet bakımından kahramanlardan hiç de aşağı olmadıkları görülmektedir. Onlar da sıradan insan değil, kahramandırlar. Anlatılardaki işlevleri de isas itibarıyla olumlu olan alp-eren olan baş kahraman tipinin doğruluğunu, isteneni veya ideali ortaya çıkarmaktadır.

Alp gönlünü yüce tutmalı, malına kıymalı, evine konuğu gelmeli, yalan bilmemelidir. Türk destanlarında alpler insanî; fakat hanımları ruhanî bir özellik taşır. Bu nedenle genellikle alplerin hanımları, Tanrı tarafından gönderilmiş kutsal kadınlardır. Oğuz Kağan'ın ilk eşi gökten inen bir ışık içinde Oğuz'un önüne çıkmıştır.

İkinci eşi de bir ağaç kovuğunda bulduğu bir kızdır. Alpler eşlerini hep kahraman, mücadeleci ve yiğit kadınlardan seçerler. Manas, eşi Kanıkey'i bir mücadele sonucu alır.

Dede Korkut destanında Bamsı Beyrek, Banu Çiçek'le evlenebilmek için ava çıkar, at yarıştırır, ok atar, güreşir ve bu yarışları kazandıktan sonra evlenir. Alp kişinin en önemli özelliklerinden biri, gerçek bir yurtsever oluşudur. Güçsüz ve zayıf kimselere dokunmaz, aman dileyeni affeder.

Burada alp kişinin iki türlü özelliği dikkat çekmektedir. Birisi mütevazilik, dürüstlük, cömertlik, konukseverlik gibi karaktere dayanan özelliklerdir ki bunlar, Dede Korkut Hikâyelerinde erdemli sözlerle işaret edilir, diğeri de başkesmek, kah dökmek, ata binmek gibi özellikler olup hünerli kavramı ile işaret edilmektedir. Bunlar bir birlerinden ayrılmaz biçimde görülen Alplik özellikleridir.

Bilge Tipi

Eski Türklerde topluma manevi liderlik yapan, toplumu yönlendiren, çağını aydınlatan, verdiği öğütleri ve öğütlü sözleriyle yaşamlarından sonra dahi dilden dile dolaşan kişiler vardır. Ak sakallı ifadesi ile de belirlenen bu kişiler bilge tiplerdir. Türk destanlarında bilge tipi çok önemlidir. Ergenekon Destanı'nda demir dağı eriterek Türklerin yol bulup çıkmasını sağlayan usta demirci, bilge tipinin en önemli örneklerindedir. Türk destanlarında kağanların, yanlarında genellikle bilge vezirler bulundurmaları ve verecekleri önemli kararlarda bilgelerin bilgilerine baş vurmaları bilgeliğin önemine inanılmış olmasının en belirgin işaretidir.

Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde saadetin ancak bilgi ile elde edileceği savunulmuştur. Oğuz Kağan destanındaki Oğuz'un akıl hocalarından Uluğ Türk bilge tipinin en güzel örneklerindendir Bilge Kağan anıtı da bilgeliğin önemini vurgulayan bilgi ve belgelerden bir diğeridir. Ergenekon destanında, demir dağ eriterek Türklerin yol bulup Ergenekon vadisinden çıkmalarını sağlayan usta demirci de bir çeşit bilge tipi örneğidir. Bu durum bir bakıma uzmanlığa verilen değerın destanlara yansımasıdır.

Oğuz Kağan destanında kağnyı icat eden kişinin şahsında uzmanlığın taltif edildiği bilinmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nda, Uygur Türeyiş Destanı'nda, Manas Destanı'nda ve Dede Korkut'ta bilgiye verilen önem, bilge kişilerin kişiliğinde yaşatılmıştır.

Oğuz Kağan destanının Uluğ Türk'ünün şahsında ilk örneğini gördüğümüz bilge devlet adamı, Manas'ta Bekay, Dede Korkut Destanında Dede Korkut ve diğer anlatılarda İrkıl Ata, Yuşi Hoca gibi kimliklerle karşımıza çıkmaktadır. Bilge kişilerde ilahî bir sezgi gücü bulunmaktadır. Gerek İslâmiyetten önceki gerekse İslâmiyetten sonraki Türk destanlarında alplik ve bilgelik âdetâ iç içedir. Türklerin şaman ve kam geleneğinin devamını hatırlatan Korkut Ata profili, yaşlı, töreleri yürüten, doğa üstü ve doğa olayları arasındaki ilişkileri düzenleyen bir tiptir.

Dede Korkut hem maddi, hem manevi alanlardaki yiğitlikleriyle alperen tipinin Türk kültüründeki ilk temsilcisi ve örneğidir. Dede Korkut akıl, maneviyat, ululuk yönleriyle maddi gücün manevi güç ile bütünleştiği bir simge değerdir. Dede Korkut Hikâyeleri onun bilge tipi etrafında şekillenmiştir.

Kadın Tipi

Aile bütün toplumlar için daima en önemli kavramlardan biri olmuştur. Küçük sosyal gruplar içinde en sürekli ve vazgeçilmez olanı ailedir. Tüm Türk destanlarındaki gibi Dede Korkut Hikâyelerinde görülen aile yaşayışında gelenekler ve anayasa yerine geçen töre hakimdir. Türk destanlarının tümünde olduğu gibi Dede Korkut Hikâyelerinde aile çok sağlam bir temel üzerine kurulmuştur. Aile kavramı içinde en önemli bir yere sahip olan soyun devamlılığının kaynağı olan, yuvayı yapan, fedakârlık ve sadakatiyle toplum içinde farklı bir yere sahip olan kadındır.

Türk destanlarında kadın bazen evin reisliğini üstlenir ve erkeğinin en büyük destekçisidir. O da gerektiğinde erkeği ile ata binip ava gider ve her türlü tehlike karşısında uyanık olur. Erkek kahraman kadar yiğitlik özelliklerine sahiptir.

Göçebe toplum yapısı içinde ata binen, kılıç kuşanan, ok atan, ava çıkan kadın destan kahramanları, benzer yapıya sahip Altay yöresi destanlarında Altın Arığ ve diğer destan örneklerinde görülebileceği üzere son derece etkindirler. Kırgızların Cangıl Mırza, Uygurların Nözügüm, Başkurtların Zaya Tülek, Hakasların Altın Arığ destanlarında baş kahramanlar hep kadındır. Manas'ın hanımı Kanıkey, bozkır kültürünün ideal kadın tipi olarak karşımıza çıkar.

Danişmentname'deki Efrumiye adlı kadın kahraman destanlardaki kadın tipinin idealleştirilmiş bir örneğidir. Yine Battal Gazi Destanında, Battal'ın eşi Zeynep ve gördüğü rüya sonucu İslâmiyeti kabul edip Battal Gazi ile evlenen Mah Piyruz, Kayser'in askerlerine karşı kahramanca savaşır, tutsak olur ve kulede tutsak iken kurtulurlar.

Destanlardaki kadın kahramanların kuvvet, kudret ve cesaret yönünden erkekten hiç farkları yoktur. Kadının destanlardaki yeri sosyal hayattaki üstün mevkiinin aynıdır. Analık görevi, Türkler arasında kadına büyük değer kazandırmış, onu ilâhî bir varlık konumuna sokmuştur.

Yaratılış Destanı'nda Tanrı'ya insanları ve dünyayı yaratması ilhamını veren Ak-Ana bir kadındır. Oğuz Kağan'ın ilk karısı ışıktan, ikinci karısı ağaçtan doğmuş kutsal kadınlardır. Türklerdeki kadın anlayışının İslâmiyetten sonraki Türk destanlarında da devam ettiği görülmektedir. Dede Korkut'ta kadınların yeri ve önemi çok büyüktür.

Manas'ta ise kadın evin kaderinin ve namusunun koruyucusu olarak gösterilir. Dede Korkut'ta Kan Turalı, düşmanlar tarafından sarılınca eşi Selcen Hatun at biner, kılıç kuşanır ve savaşır. Bayındır Han'ın ziyafetlerinde oğlu olanı ak otağa, kızı olanı Kızıl Otağa, Oğlu kızı olmayanı Kara Otağa oturtması kadının da toplumda işlevine göre büyük önem kazandığının işaretidir. Türk destanlarındaki kadın tipinde karı koca sevgisi ve kocaya bağlılık ön plandadır. Dede Korkut'ta da aile bağına büyük önem verildiği görülmektedir. Daha çok tek kadınla evlenilir. Aile dışında aşk hayatı görülmez. Beyler eşlerine karşı saygılıdır. Onların duygularına önem verirler. Kadınlar, çoğu kez erkekler gibi savaşçı ve onun imdadına yetişecek kadar cesaretlidir.

Türk Destanlarında Motifler

Destan motifleri, destan kahramanları ile iç içe bir durumdadır. En önemli rol kahramanın olduğu için motifler kahramanın eylemlerine uygun olarak gelişirler. Ayrıca toplumun inancı ve yaşantısı da motifleri şekillendirir. İslâmiyetin kabulünden önceki Türk destanlarında Şamanist unsurların ön planda olduğu görülmektedir.

Işık Motifi

Işık, destanlara aydınlık veren dini bir motiftir. Destanların büyük kahramanları ve onların evlenecekleri kadınlar çok defa kutsal bir ışıktan doğarlar. Yaratılış destanındaki Ak -Ana, ışıktan bir kadın sembolüdür.

Oğuz Kağan destanında Oğuz'un evlendiği kadın gökten inen mavi bir ışıktan doğar. Yine Oğuz Kağan destanındaki Oğuz ordularına yol gösteren kurdun Oğuz'un çadırına inen bir ışıktan doğduğu belirtilmektedir.

Türklerin İslâmiyet'ten önce bağlı buldukları Şamanizm'de uçmak ifadesi ile belirlenen sonsuz mutluluk ülkesi, cennet bir ışık dünyasıdır. Şamanizme göre yerden on yedi kat göğe doğru gidildikçe aydınlanan bir ışık dünyası bulunmaktadır.

Uygurların benimsediği ışık dini de denilen Maniheizmin tanrısı da ışık tanrısıdır. Bütün eski Türk inanışlarında ışık hep ön plandadır. Uygur destanında Böğü Kağan'ın dört kardeşi ile birlikte gökten inen bir ışıktan yaratıldığı anlatılmaktadır. İslâmiyetin kabulünden sonraki destanlarda da bu motif çok önemsenmiş, destan

kahramanlarının daima yüzleri nurlu ve dolun aydan daha parlak olarak tasvir edilmiştir. Satuk Buğra Han'ın dört kızından ikincisi Alanur'un Cebrail vasıtasıyla ağzına akan bir damla ışıktan dünyaya gelen oğluna Ali gibi Allah'ın arslanı olduğundan Seyyid Ali Aslan Han adını veriş bu motifin Türk destanlarında yaygınlığının örneklerindedir.

Ağaç Motifi

Ağaç motifi, Türk destanlarının asıl öğelerinden birisi olarak kabul edilir. Önemi büyük olan ağaç destanlarda kutsallaştırılmak sureti ile yok edilmesinin önüne geçilmiştir. Bu motif Türklerin ilkel çağlardan gelen bir önemli bir geleneğinin sembolleştirildiği kavramlardandır. Göktürkler ve Uygurlar devrinde ağaç kutsal sayılmış, Şamanizmde orman bütünü ile bir kült olarak görülmüş, bazı ağaçlar takdis edilmiştir.

Türk destanlarında ağaç, özellikle çınar ya da kayın gündelik hayattan alınarak kutsallık kazandırılmış ve böylece ağaca olağanüstü bir özellik verilmiştir. İnsanın yaratılışı ile ilgili bir Türk efsanesinde Tanrı, yer yüzündeki dokuz insan cinsini, bu insanlardan önce yarattığı dokuz dallı bir ağacın gölgesinde barındırmıştır. Ağaçların gökten indiğine inanıldığından kamların (şamanların) davulları üzerine ay ve yıldız resimlerinin yanı sıra kayın ağacı resmi yapmışlardır. Ağaç motifini hemen hemen her Türk destanında sıkça görmek mümkündür. Her destanda genişçe yer almıştır.

Aslında insanlar ve evren için çok büyük önemi olan ağaç destanlarda bilinçli olarak kutsallaştırılmak sureti ile yok edilmesinin önüne geçilmiştir. Oğuz Kağan destanında Oğuz'un

evlendiği ikinci karısı göl ortasında kutsal bir ağacın kovuğunda yaratılmıştır. Ergenekon destanında da meyve veren ağacın kesilmesi kesinlikle yasaktır. İslâmiyetten önceki destanlarda rastladığımız bu kutsal ağaç motifi İslâmiyetin kabulünden sonra da ağaç sevgisi olarak ileri düzeyde tutulmuştur. Yaş kesen baş keser gibi halk söylemleri ile de ağaçlara zarar verilmesi engellenmeye çalışılmıştır.

At Motifi

Türk destanlarında ve diğer sözlü anlatı ürünlerinin hemen hepsinde at, önemli bir konuma sahiptir. Bunun temelinde Türk halkının göçebe kültürünün büyük etkisi bulunmaktadır. Devenin Arap için önemi ne ise atın da Türk için önemi odur.

Destanlardaki alp kişi destan içindeki kaderini sahibi bulunduğu atla birlikte yaşar. Destan kahramanının yanında yer alan at, bütün Türk destan rivayetlerinde olağanüstü özelliklere sahip olarak su ruhundan türer. Türkler, atların denizden çıkan, dağdan inen ya da gökten, rüzgârdan, mağaradan gelen kutsal aygırlardan türediğine de inanırlardı.

Bu at, insan gibi anlayışlı ve duygulu olup kuş gibi havada uçan özelliklere sahiptir. Destanlarda yer alan atlar son derece süratlidirler. Göz açıp kapayınca kadar dağları, dereleri aşarlar. Her birinin kendine özgü bir adı vardır. Destanlarda atın adının geçtiği yerde sahibi de anılmış olur.

Türkler arasında atın gücünün Tanrı tarafından verildiğine inanılırdı. Destanlarda kahramanların en büyük yardımcısı atıdır. At destanlarda tıpkı kahraman gibi olağanüstü özelliklere sahiptir.

Kahraman atı olmadan hiçbir iş beceremez. Âdetâ, destanlarda zaferin ve mağlubiyetin gerçek sahibi attır. Destan kahramanlarının atları soy sop sahibi, secereleri bilinen son derece akıllı, bilinmezden ses duyan, tehlikeyi önceden sezip haber veren, yeteneğe ve kahramanlık töresine sahip varlıklardır.

Türklerin beslenme, yeni yerleri keşfetme ve feth etme aracı olan at, sosyal hayat içerisinde insanın kolu-kanadı, kardeşi, yoldaşdır. Kahraman atını yanından ayırmaz, onu unutmaz, tanrıya yalvarırken bile atını anmadan edemez. Gücü ata dayanan bir toplum düzeninde kahramanın atsız olması düşünülemez. Kişinin kahraman olacağıın işaretlerinden biri de at sahibi olmaktır.

Destan kahramanları pek çok yerde atlarıyla birlikte ifade edilirler. Kahramanı tarif etmeye yarayan ifadelerde at en önde yer alır ve çoğu zamankahramanı niteler, onun sıfatı haline gelir. Boz aygırlı Bamsı Beyrek, Konur atlı Kazan Bey gibi ifadeler bunlardandır. Oğuz neslinin atları gelişigüzel atlar değildir. Her birinin ayrı niteliği ve fiziksel özelliği vardır. Bu atların boynu uzun, alınları geniş, gözleri iri ve aydınlık, kulakları dik, sağrısı geniş, bacakları uzundur.

Battal Gazi'nin Aşkâr'ı olağanüstü anlayışla bir mağarada, bir ruhtan şekillenmiştir. Bu at da insan gibi konuşur, sahibini korur ve havada uçar. Div-Zâde Aşkâr adlı bu atın Âb-ı hayat'tan içtiği bu nedenle ölümsüzleştiği efsane olarak yaşamaktadır.

Koroğlu'nun Kırat'ı da insan gibi zeki ve anlayışlıdır. Bağdat'ta Koroğlu yiğitleri ile esir edilince Kırat kimse beğenip almasın diye kör ve topal taklidi yapar. Kısa ayrıntılar içinde ve belli davranışları ile Türk destanlarında at temel motif özelliğini taşır. Kahramanın başarıya ulaşmasında en kuvvetli güçtür. Sahibini tehlikelerden korur, ona yol gösterir, tehlikelere karşı uyarır, sahip olduğu olağanüstü güç sayesinde ölümlerden kurtarır, onu başarıya

ulaştırır. Atından uzak kalmış olan kahraman, gücünü-kuvvetini ve cesaretini kaybeder, sıradan bir insan haline düşer.

Savaş meydanında Aşkâr'ı kaybeden Battal Gazi başka bir ata biner; fakat hiç bir varlık gösteremez ve esir olur. Köroğlu da Kıratını Keloğlan'a çaldırınca bütün gücünü ve maharetini kaybeder, ne zaman ki Kır atını tekrar eline geçirir o zaman kolu kanadı açılır ve yenilmez bir güce sahip olur.

At motifi Cengiz Han destanında da aynı özelliklere sahip bulunmaktadır. Türklerde ata verilen önemi işaret eden bir olay da Oğuz Kağan'ın Buz Dağı'na kaçan atını bulup getiren bir beye Karluk adını vermesi gösterilebilir. Savaşlarda atlar, binicisine göre giydirilip zırhladıkları ve atların savaşlarda Alp gibi görev aldıkları Göktürk yazıtlarında işaret edilmekte, bir ata Alp Salçı adının verildiği yazılmaktadır.

Türklerin geleneklerinden biri de kabileler arasında at yarışları düzenlenmesidir. Atın kazanması boyun onuru olarak düşünülür. At yarışlarının sonunda savaşların çıktığı bile olmuştur. Tarihi seyir içinde Türk destanlarındaki alp kişilerin kolu kanadı olan at motifi bütün Türk destanlarında en önemli motiflerdendir.

Destanlarda başlayan bu tablo Dede Korkut'la bazı halk hikâyelerinde de devam eder. Destan kahramanlarının atları; Oğuz Kağan-Alaca At, Köroğlu-Kırat, Alpamış-Bayçıpar, Er Töştük-Çal Kuyruk, Edige-Timçavar, Battal Gazi-Aşkar biçiminde sahipleri ile birlikte anılırlar.

Rüya Motifi

Rüyalar destan kahramanlarının hareket tarzlarının tayinine ve gelecekteki olaylardan haberdar olmalarına yaraması bakımından destanlarda önemli bir yer tutar. Türk destanlarında ilk rüya motifine Alp Er Tunga'ya bağlanan Oğuz destanında Uluğ Türk tarafından görülen rüyada rastlanmaktadır. Bu rüyada Uluğ Türk, bir gün rüyada bir altın yay ve üç gümüş ok görür. Oklar kuzeye doğru, yay da gün doğusundan gün batısına doğru uzanmış olarak belirir. Bu rüyasını Oğuz Kağan'a anlatır. Rüya Oğuz boylarının geleceği ve teşkilatlanması hakkında bir ön haber niteliğindedir. Rüya motifine Dede Korkut, Manas Destanı ve Battal Gazi Destanı'nda da rastlanmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan'ın rüyasında evinin üzerine yıldırım düştüğünü, kurtların evine saldırdığını gördüğünü anlatması üzerine Salur Kazan'ın avdan dönünce obasının yağma edildiğini görmesi rüya motifinin önemli örneklerindedir.

Manas destanında Kırgızlara düşman han kızı Akılay, rüyasında bir sele kapıldığını, o sırada altın yapraklı bir çınara sarıldığını babasına anlatır. Kısa bir süre sonra Şoruh Han Manas'a yenilir ve kızı Akılay da esir kızlarla birlikte Manas'a hediye edilir ve Manas'ın karısı olur. Battal Gazi'nin karısı Gülendama, Battal Gazi'yi rüyasında görür ve müslüman olur. Kısa bir süre sonra da Battal Gazi ile evlenir.

Türk destanlarında rüya motifi iki ayrı özellikte işlenir:

1. Oğuz ve Uygur destanlarında görüldüğü gibi, destanın bütününe etkileyecek ve destan kahramanının hareket alanını çizecek bir anlayışı sergiler.

2. Bir mücadele üzerine kurulan destanda, kazanılacak başarıları ya da yaşanacak felaketlerin vaktinden önce hissetmesini sağlar.

Her iki şekilde de bir bakıma toplumun geleceği sergilenir ve kadercilik anlayışı işlenir.

Kurt (Gökbörü) Motifi

Destanlarda kurt Türk'ün hayat ve savaş gücünün bir simgesi olarak belirtilmiştir.

Şamanizm inancını yaşayan Türkler arasında kurt yaşam ve savaş gücünün önemli bir işaretidir. Çevik, hareketli ve güçlü bir hayvan olduğu için çeşitli dönemlerde kimi Türk boylarının bayrak ve flamalarına sembol olarak geçmiştir.

Uygurlara ait Türeyiş Destanı'nda Tanrı bir erkek kurt şeklinde yere inmiş, bir Türk hakanının kızları ile evlenmiş ve Uygur nesilleri böyle türemiştir, diye anlatılmaktadır.

Göktürk Destanlarında da kurt motifi özenle işlenmiş, Türklerin yeniden çoğalışları bu motife bağlanmıştır. Oğuz Kağan Destanı'nda bir ışık içinden çıkarak Oğuz'la konuşan kurt, üç yerde Oğuz ordusuna yol göstermiştir. Kurt, destanlarda Börte Çine ve Asena adları ile bir sembol durumunu almıştır.

Kırklar Motifi

Türklerin önem verdiği, ona kutsal bir nitelik kazandırdıkları sayıların başında kırk gelmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz

kırk günde yürür, kırk günde konuşur, Kaf Dağı'nın etrafını kırk günde dolaşır, verdiği şölende kırk kulaç yüksekliğinde direk diktirir ve kırk masa hazırlar. Dede Korkut, Manas, Battal Gazi, Danişment Gazi ve diğer destanlarda ise kırk motifi kahramanın etrafında bir kuvvet haline gelen kırk alp veya kırk ereni ifade eden bir kavramdır.

Her destan kahramanının arkasında ona bağlı kırk alp ya da ereni vardır. Bunlar hareketlerinde bir bütün halindedirler. Birlikte yaşar, birlikte savaşır. Manas Destanı'nda Manas'ın oğlu Semetey, Talas'ı geçerken düşmanları ile vuruşur ve zorda kalır, o anda göze görünmez kırk er ona yardıma gelir. Görünmez âlemden gelen kırklar motifi Danişment Gazi, Battal Gazi ve diğer mistik destanlarda üç değişik şekilde sergilenir:

1. Kırk sayısı ile bazı eşya ve davranışlar sınırlanır.
2. Destanlarda kahramanın etrafında meydana gelmiş kırk alp gücünü ortaya koyar.
3. Kırklar motifi ile görünmez âlemden gelen koruyucu, güç verici, kutsallığa erişmiş şahıslar ifade edilir. Alpların yanında bulunan bu kırk yiğit, uşak ya da möle olmayıp hepsi de bey soyundandır. Alp Konturalı bu kırk yiğit için:

“ Hey kırk eşim, kırk yoldaşım,

Kurban olsun size başım “

biçiminde seslenir.

Mağara Motifi

Destan geleneğinde mağara motifi bir inanca bağlı olarak belirgin şekilde görülmektedir. Bazı Türk boylarında mağara evlerinin bulunduğu bilinmekte olup Türk şamanizminde yer altının karanlıklarına uzanan mağaralar dünyasının önemi hep ön planda tutulmuştur. Bütün Türk destanlarında görülen mağara motifine daha çok Göktürk destanlarında rastlanır. Gök Börü Destanı'nda eli ayağı kesilerek bir bataklığa bırakılan çocuk, bir dişi kurt tarafından denizin kıyısındaki bir mağaraya kaçırılır.

Türk destanlarının ilki diyebileceğimiz Alp Er Tunga destanında da mağara bir sığınak olarak yer alır. Destanda Alp Er Tunga, İran'ı dört kere istila etmişse de tutunamamış ve sonunda bir mağaraya sığınıp tek başına orada yaşamaya başlamıştır.

İslâmî destanlarda Battal Gazi'nin atı Aşkâr bir mağarada şekil aldığı gibi, rivayete göre Köroğlu'nun ölümü ile Kırat da bir mağaraya girerek kaybolmuştur. Destanlarda sığınak ve ana karnı gibi iki değişik şekilde etkili olan mağara motifinin dini geleneklerden kaynaklandığı da kabul edilebilir.

Hızır Motifi

Türk halk kültürünün önemli bir ögesi olan Hızır motifi, destanlarımızda destan kahramanına yol gösterip yardım eder. Hızır inancı halen halk arasında Hızır efsaneleri olarak anlatılıp varlığını ve yaygınlığını korumaktadır.

Geyik Motifi

Türk kültüründe kutsal olarak bilinen hayvanlardan biri de geyiktir. Kimi Türk destanlarında rastlanan geyik motifi kutsal özelliğini korumaktadır. Bu nedenle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde geyik avlamanın uğursuzluk, hatta felaket getireceğine inanılır. Geyiğin kutsallığı nedeniyle geyik boynuzunun kimi evlerde uğur için duvara asıldığı bilinmektedir.

Ok ve Yay Motifi

İlkel çağlarda Türk toplum hayatının en etkili savaş silahı olan ok ve yay da Türk toplum geleneğinde giderek savaş silahı olmanın üstünde hukuki bir sembol olma özelliği de kazanmıştır. Bu anlayış zamanla daha da genişleyerek siyasi bir anlama yükseltilmiştir. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in tuğrası ok ve yaydan meydana getirildiği gibi yine Tuğrul Bey'in yaptırdığı bir caminin mihrabında ok ve yay motifi işlenmiştir.

Hukuki ve siyasi bir sembol özelliği taşıyan ok ve yay motifi bu anlamı Türk destan geleneğindeki değerinden almıştır ki en yaygın ve etkili şekli ile Oğuz Destanı'nda görülür. Uluğ Türk'ün rüyası bunun işaretidir.

Destanlarda ok ve yay unsuru daha çok destan kahramanının hüner ve maharetini sergilemek için bir vasıta olarak değer kazanır. Bu nedenle ok ve yay destan kahramanlarının kişiliğini değerlendiren milli bir motiftir.

Sihir Motifi

Türk destanlarında sihir motifi de önemli yer tutmaktadır. Uygur Destanı'nda yurt bütünlüğünün ve halk saadetine simgesi olarak bilinen bir yada taşı rivayeti bulunmaktadır. İslâmiyetten sonraki Türk destanlarında bu sihir unsuruna fazlaca yer verilmiştir. Örneğin; Battal Gazi destanında Battal Gazi ile kâfirler savaşırken meydana bir cadı girer ve karşısına çıkan müslümana karşı efsun okuyunca müslümanların elleri bağlanır, etrafı sularla kaplanır. Aynı destanın bir başka yerinde de yine bir cadı ağzından ateşler saçan yanındakilerle Battal Gazi'ye karşı gelir, efsun okuduğu bir taşın içindekini Battal Gazi'ye atınca Battal Gazi'nin etrafını alevler kaplar. Ateşin içinden çıkan bir ejderhayı da Battal Gazi okuduğu bir dua ile etkisiz kılar ve sihir bozulur.

Kaynakca

- Nihal Atsız, Türk Edebiyatı Târîhi (İstanbul, 1943)
- Rehber Ansiklopedisi
- turkedebiyati.org
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI, Destanlar, Ürün Yay. Ank. 2007, s. 50-69
- Prof. Dr. Fuad Köprülü, Selçukîler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti, Milli -Tetebbûlar Mecmuası, C.II, No:5, s.214
- Özkul Çobanoğlu, Türk Dünyası Epik Destan Geleneği, Ank. 2003, s.101Türk -Dünyası Edebiyat Tarihi, C.1, s.134
- Prof. Dr. Şükrü Elçin, Atların Doğuşları İle İlgili Efsaneler, Türk Folklor Araştırmaları, İst. 1963, S.162
- Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi, C.1, s.135
- Pertev Naili Boratav, Köroğlu, s.64

FERRUH DİNÇKAL

Türk Destanları

Destanlar, Tipler ve Motifler

ekitap.ayorum.com